

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Bojtár Endre, Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

G. István László • Szilágyi Ákos

Dévai Lili • Nyerges András

Adorjáni Anna • Ondřej Buddeus

Hannah Arendt • Hannes Böhringer

Németh Vova Vladimír

**ÖSZTÖNÖS
FARKASSZEM**

2017. 6. szám

Ára: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Fortepan, Vova

E SZÁMUNK SZERZŐI

Adorjáni Anna (1985) író

Arendt, Hannah (1906–1975) Németországban született amerikai filozófus

Böhringer, Hannes (1947) német filozófus

Buddeus, Ondřej (1984) cseh költő, műfordító, esszéíró

Dévai Lili (1987) főállásban kávéét készít

G. István László (1972) költő, műfordító

Nyerges András (1940) író

Szilágyi Ákos (1950) költő, esztéta, lapunk egyik alapítója

Németh Vova Vladimír (1961) kultúrszervező

E számunk Vova-képeit a Fortepan Gyűjtemény fotóiból válogattuk.
Vova többek között a Tilos az Á, a Rádió C alapítója, a Pagony üzemeltetője.
<https://fortepan.444.hu/2014/01/13/boldogult-ifjukorunk>

Még a kutya is 2000-t olvas!

Mit szólna egy fél éves 2000-előfizetéshez? Utaljon 3000 forintot bankszámlánkra, s lapunk postán indul útjára Önhöz!

Bankszámlaszámunk:
K&H Bank Zrt., 10201006-50165757-00000000

Ha utal, írja meg postacímét a ketezer.lap@gmail.com címre.

Köszönjük!

A 2000 egyes számai kaphatók a lapárosoknál, az Írók Boltjában, a Magvető Caféban és az Atlantisz Könyvszigeten.

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P
29. ÉVFOLYAM 6. SZÁM

G. István László: Versek	3
Szilágyi Ákos: <i>Az 1917-es Nagy Orosz Forradalom</i> (1. rész)	5
Dévai Lili: Versek	31
Nyerges András: <i>Végzetgyök</i>	34
Adorjáni Anna: Novellák	43
Ondřej Buddeus: <i>Az ökörszem</i> (work in progress)	48
Hannah Arendt: <i>Az emberi állapot</i>	53
Hannes Böhringer: <i>Ajtó a filozófiának</i>	73
Németh Vova Vladimir fotói (Fortepean)	

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSENYI BALÁZS

MUNKATÁRSÁK: BOJTÁR ENDRE, KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

RÉTI PÉTER SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

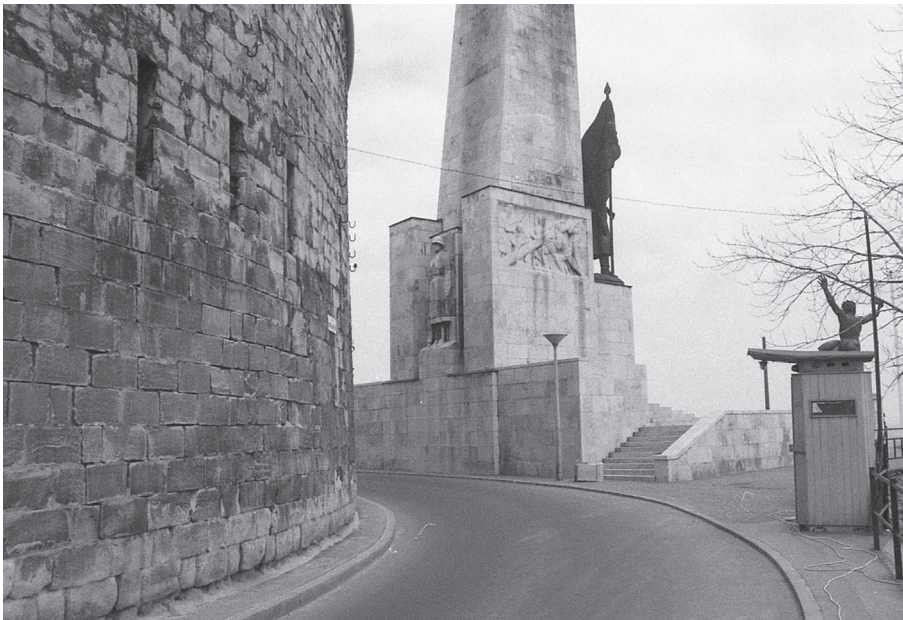
KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKKEL. TÖRDELÉS: SÖRFŐZŐ ZSUZSA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLANÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Fortepan, Vova

G. István László

DENEVÉR

Elsietett szertartás. Velem volt az ernyőm. A fekete bordák kifordítva, mint a denevér szárnya rebbent kezemre a nedves vászon. Ez most mit jelent? Fenyőfák monstrancia-csúcsa közt repülnek minden este, a teraszról, mintha szemem héja is ilyen volna, rá-rácsap szemgolyómra a minden napot nyugodni kísérő szürke előálom. Huss. A fenyők nem égisz érnek, de ég a kísértés. Áldozni gyorsított felvételen. Az ostya, mint a jégvárta, már el is olvadt nyelvemen, a feloldozás a hirtelen sorakozók kegyelme – instant áhítat. Valaki simogatja a fejem. Kezemben az ernyő. Nem véd esőtől, magamtól. A hajba akadt denevérszárny szép lehetne, a halál hálót húz a fejre. De élek. A fekete törött bordák egy kinagyított kínai jel jegyei, elmegyek velük bármeddig, de kinek mutatom fel – és mi elől véd milyen hitet?

FÖLDABROSZ

Arccal az ég felé, könnyű liliputi
derengésben, ezer cérnával kötözve
fűszálhoz, avarszélhez, ágtörmelékhez
magad is földabrosz vagy, testtérkép,
így ébredni is, a teendők sugárnyalábjába
fogva, felszabadító, mint minden
kötelék. Farkaszemet a Nappal? Egyszerre
feltár és kimetsz, testhelyzeted középkori.
Mindennapjaid megbecsüld. Minden tested
útját becserkészd. Térképén hangyák,
kukacok jó előre igazodnak el, de még élő
szövet vagy, kiterítve, úgy telik időd, hogy
mutatod, élő szövetnek, fiadnak, mit
kezdhet vele. Nevelni csak arccal az ég felé,
jegyezd meg, fénynövelő tartásban lehet –
és nincs olyan szívverés, mi ritmusában ne volna
megkötözve.

Az 1917-es Nagy Orosz Forradalom

ARCHAIKUS NÉPI „SZMUTA” ÉS MODERN FORRADALOM (1. RÉSZ)

„Te a forradalomról beszélsz, fiacskám, a forradalomról – mondja a pópácska. – A néplázadásról!”

„Így szóltam: – Egész forradalmunk ösztönös, akár a farkas.”²

BORISZ PILNYAK

„Nagy Októberi Szocialista Forradalom” – nem az 1917-es orosz forradalom, hanem a sztálini szovjet állam évről-évre kötelezően megünnepeelt *mitikus születésnapjának* a neve volt ez: súlyos ideológiai terheket hordozó névalak, amely egyesítette a sztálini rendőrállam-szocializmus apologetikusan historizáló eredetmítoszát a karizmatikus-etatista vezéruralom önlegitimációjával. Nemcsak arra volt jó, hogy a „szocialistának” nevezett „októberi fordulat” vagy „ok-

tóberi felkelés” [oktyabrszkij perevorot] elnyelje az 1917 februárjában elementáris erővel kirobbant népforradalmat, elfedje az orosz forradalom eredeti sokszólamúságát (katonaforradalom, munkásforradalom, parasztforradalom, polgári forradalom stb.), és egész ellentmondásos, zűrzavarosan és véresen kavargó valóságát, hanem – és talán mindenekelőtt – arra, hogy a bolsevik hatalomátvétel – a Lenin és Trockij szervezte októberi fegyveres felkelés

A Vörös Gárda fegyveresei

Barrikád a Lityejnij sugárúton (1917 február)

– maga tűnjön el a dicsfényt sugárzó névalak grandiózus homlokzata mögött. Az elvalótlanított, kiüresített, ünnepi dekorációként, ideológiai csomagolópapírként használt „forradalom” a sztálini állam forradalmi leszármazását tanúsító hivatalos pecsétté, az állam titulusává, kitüntető címévé, birodalmi kebelén fityegő rendjellé dermedt az 1929-et – a sztálini hatalomátvételt – követő évtizedekben.

Sztálin személyi diktatúrájának kiépülése – mint ismeretes – ennek a mágikus formulának a felállításával vette kezdetét Lenin halála után: „Sztálin – Lenin ma” (ez = az), hiszen a karizmatikus vezéri uralmat nem

lehet megörökölni. A karizmatikus vezér helyére lépni annyi, mint azonnossá válni vele, és a vezér-jelöltek közül végül is egyedül Sztálin bizonyult Leninnek. A mágikus formula azonban csak akkor működhetett megfelelően, ha érvényét a történeti múltra is kiterjesztették, amit a varázsgyűrű egyszerű megfordításával érték el: „Lenin – Sztálin tegnap”. Mindaz, ami a forradalom történetéből ebben a formulában nem fért el, vagy ami ellentmondott neki, törlésre vagy átkeretezésre volt ítélve: jószerevével az *októberi forradalom* és az ezt követő oroszországi polgárháború összes meghatározó szereplője és fontos eseménye. Így született meg az a különös, kettős nevet viselő szíami ikerpár – *Lenin-Sztálin* –,

amelyik a forradalmat akarta, csinálta és győzelemre vitte. Legalábbis a sztálini korszak „kis vörös könyve”, a történelemből politikai mitológiát és konspirológiát csináló *Kratkij kursz* szerint.

Az 1917-es orosz forradalomból nemcsak a főváros polgári *liberális forradalma* (a februári), nemcsak a *parasztforradalom* (az „obscsina-forradalom”³), hanem a *munkásforradalom* (a szovjetek), a *katona- és matrózforradalom* is eltűnt, ahogy eltűntek a baloldali eszerek, az anarchisták, főképpen pedig az „októberi fordulatot” – a fegyveres felkelést – ténylegesen megszervező és végrehajtó Lenin és Trockij, illetve a felkelés szinte teljes vezérkara. Ismeretes, hogy 1940-ben, a Mexikóban élő Trockij megöletésével a bolsevik párt 1917-es

Központi Bizottságából már egyedül csak Sztálin volt életben, aki a totális személyi diktatúra kiépítésének útjában álló utolsó akadályt – a bolsevik párton belüli tényleges és potenciális ellenzékét – előbb a hatalomból távolította el, aztán az élők sorából is. A „nagy terror” éveiben – 1937–1938-ban – Sztálin nemcsak az októberi forradalom egykori vezérkarát likvidáltatta, hanem szinte a forradalom egész első nemzedékét – *közel hétszáz ezer embert* –, azt a nemzedéket, amely életét a forradalomra tette fel, megvívta a polgárháborút, és négy év (1917–1921) *szmuta*⁴ (interregnum, zűrzavar, törvénytelenüliség, erőszak) után, a modern műszóval káoszokráciaként (*chaosocracy*) jellemezhető Oroszországban rövid időre (1921–1929) egyfajta – a bolse-

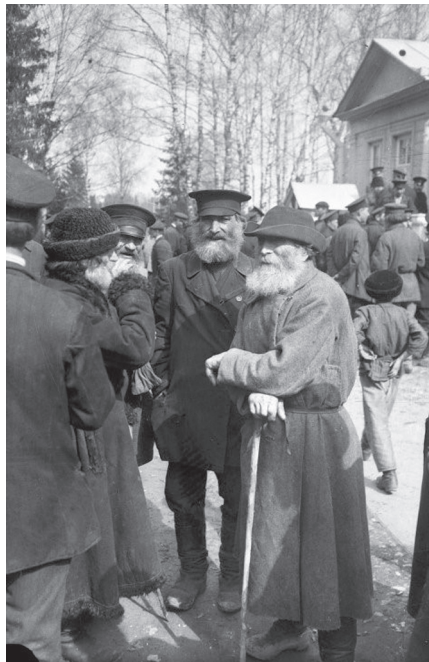

Az újonnan alakult milícia 1917-ben

vik párt politikai egyeduralmán és piacgazdaságon alapuló – rendet, konszolidált társadalmi viszonyokat teremtett. Persze, fölvetődik a kérdés: nem a forradalom „falta-e fel” – az ismert menetrend szerint – ezúttal is gyermekeit, akik a hatalom megszerzése és megtartása érdekében az általános zűrzavarban maguk sem riadtak vissza semmiféle erőszaktól? Nem a *korlátlan forradalmi erőszak* vette-e meg az alapját (vagy legalábbis szolgált igazolásául) az 1929 után fokozatosan *korlátlaná váló állami erőszaknak*, a forradalmi terror az állami terrornak, a hadikommunizmus ellen fellázadt parasztság ellen indított háború (1918–1922) a „kuláktalanításnak” és a parasztság elleni állami terrornak (1929–1933), nem az 1917–1922 közötti „forradalmi ítélőszékek” bíraskodása – a „forradalmi lelkiismeret” alapján zajló ítélkezés – volt-e az előzménye a sztálini koncepciók pereknak és a rendőrállami rémuralomnak?

„Nagy”, „Orosz”, „Forradalom”

Az 1917-es Nagy Orosz Forradalomról abban a leíró, mindazonáltal történelmi értelemben beszéllek, ahogyan az 1789-es Nagy Francia Forradalomról szokás beszélni, nem a forradalom egyik vagy másik szakaszához, fordulatához, hónapjához, hanem

Parasztok gyűléseznek 1917 tavaszán

időbeli kezdetének, kirobbanásának évszámához kötve elnevezését, nyitva hagyva mind menetének, mind időbeli lezárulásának kérdését. Ez nem jelenti azt, hogy ne lehetne, sőt, ne kellene rákérdezni e korántsem sterilen értékmentes, de legalábbis hatalmi legitimációra alkalmatlan megnevezésnek az összes alkotóelemére – „Nagy”, „Orosz”, „Forradalom” – mint ahogy rá is kérdeztek és kérdeznek mindmáig, akik 1917-et értelmezték vagy értelmezik, azaz François Furet szép szavával – *penser la révolution* – megkísérelték és megkísérlik *elgondolni* az orosz forradalmat, létrehozni az orosz forradalom *történetileg igaz* konceptusát.

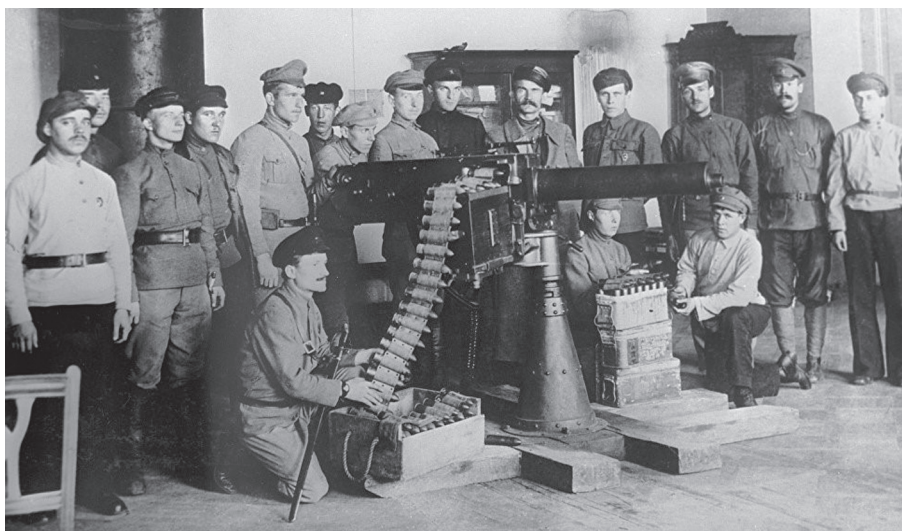
Nevet adni egy eseménynek anynyi, mint kiemelni az események forgatagából és ezzel az *elválasztással* létrehozni fogalmát. Vannak azonban *rendkívüli események*, amelyek maguk emelkednek vagy szakadnak ki a történeti események forgatagából, mintegy maguk választják magukat külön azzal, hogy *megettörik*, *megszakítják*, *felborítják* a történeti események megszokott, normálisnak tekintett menetét, mintha csak kiugranának a folyamatból, új időszámítást, új normát teremtve, hogy velük kezdődjön újra a történelem. A modern történelemben ilyen – a történeti folytonosságot megtörő, a történeti időt lenullázó, bizonyos értelemben *történelemellenes*, és mind lefolyásuk módjában, mind következményeikben *katasztrófális* – eseménysor a forradalom, legalábbis

a forradalom – a revolúció – modern konceptusa⁵ értelmében.

A forradalmat leggyakrabban az *ugrás* és a *robbanás* metaforájával jellemzik. A forradalom *gondolatjel* húz múlt és jövő közé, de ez a gondolatjel vagy szünetjel – a jelennélküliség, a törvényszünet, a rendkívüli állapot – nem tarthat örökké, a jelen folyamatossága előbb-utóbb helyreáll, az ugrást – bármilyen nagy és rettenetes volt is – magába nyeli a történelem helyreálló folyamata, maga is történelemmé, történelmi alakzattá válik. Ha az ugrás – a szakítás, a rombolás, a tagadás – elég nagy, ha nem maroknyi megszállott akarata indította be, hanem a történeti folyamatot eltorlaszoló, az átalakulás útjában álló hatalmi rendszer provokálta ki,

Egy diák röpiratot osztogat

Vörösgárdisták a Szmolnijban Petrográdon 1917-ben

és az ugrás sikeres, vagyis a forradalom abba hal bele, hogy győzött, és nem abba, hogy leverték és megtorolták, akkor kijár neki a „nagy” jelző. Egy forradalom azonban még ebben az esetben is csak abban az értelemben lehet „nagy”, ahogy Franz Kafka jellemezte egykor a „nagy embert”: amikor meghal valaki – írta –, akkor „láthatóvá válik, vajon neki ártottak-e inkább a kortársak, vagy ő ártott inkább a kortársaknak; az utóbbi esetben nagy ember volt az illető.”⁶ Ebben az értelemben feltétlenül igaz, hogy az 1917-es orosz forradalom nagy volt, nagyon nagy.

Az oroszban eleve két szó jelöli a „nagy”-ot – *bolszj* és *velikij*. Előbbi a pusztán mennyiségi, méretbeli, kiterjedésbeli nagyságra utal, utóbbi a minőségi – szellemi, erkölcsi vagy történelmi – nagyságra. A történe-

lemben ez a nagyság – *velikij* – valamilyen rendkívüli horderejű, az egész társadalmat vagy az egész világot megmozgató és megváltoztató eseményt illet meg, és a változás elborzasztó vagy felemelő (legtöbbször mindkettő) nagyszerűségére, már-már emberfölötti léptékére, elemmentaris erejére utal, mely természeti vagy természetfölötti erők mozgását idézi. Ebben az értelemben nevezte „velikaja reforma”-nak az apologetikus sajtó és a hivatalos cári történetírás az 1861-es jobbágyfelszabadítást, vagy „velikij perelom”-nak a sztálini párttörténet az 1929-es szovjet „nagy ugrás”-t. Ebben az értelemben volt az 1789-es francia forradalom jelzője is a „velikaja” (és nem „bolsaja”), és az első világháborút is úgy különböztették meg minden addigi háborútól, mint a „nagy háborút” („veli-

kaja vojna”). De már a sztálini nagy terror korszakát a történetírás nem „velikij terror”-nak, hanem „bolsoj terror”-nak nevezi, hiszen az állami tömegterror milliókat megfélemlítő és százezreket elemészto véres gyakorlatában a zarnoki tébolyon, a magánönkényen kívül más – történelmi szükségesség, gazdasági kényszerűség, társadalmi érdek – nem játszott szerepet.

A magyarban – ahogy a legtöbb nyelvben – nincs két szó a „nagy”-ra, így a jelző eltérő értékelő tartalmát is nehezebb kifejezni. Ugyanakkor könnyebb kifejezni azt, hogy mindkét történelmi nagyságban van valami félelmetes, valami embertelen vagy emberfölkötti, valami bálványszerű: annak a történelemnek a rettentő nagysága ez, amely semmibe veszi az egyes embert, az egyes életeteket, átgázol családokon és népeken, és leölte koponyájából issza a nektárt.

A „nagy” az 1917-es orosz forradalom jelzőjeként is kettős színben csillog. Egyfelöl jelenti egy – kifutásban és következményeiben – az egész világot megrázkódtató és megváltoztató történelmi esemény nagyságát. Másfelöl a forradalmi robbanás természeti kataklizmákat idözö, elementáris erejére, mértéktelenségére, felfoghatatlanságára utal. A váratlanul megnyíló feneketlen szakadék, a káosz, a Nagy Válság félelmetességé-

ben is lenyügözö nagysága ez. Azok a kortárs orosz értelmiségiek – írók, filozófusok, mívészek –, akik nem annyira csinálták, mint inkább – szorongva, lelkesen, rémülettel, csodálattal – szemlélték a forradalmat, erre a „nagyságra” igyekeztek megfelelő kifejezést találni, amikor „katasztrofának”, „káosznak” vagy eszkatologikus evangéliumi fogalmakkal operálva „Apokalipszisnek” és „Színeváltozásnak” vagy legalábbis a „Színeváltozás kezdetének” nevezték.⁷ 1917 forradalmas februárjának és márciusának ünnepi időszakában pedig Feltámadásként ünnepelték – a vallási Krasznaja Pászhá-nak (Tündöklö, Gyönyörűséges Húsvétnek) a forradalom vörös színével adva politikai jelentést (vörös Húsvét): Krisztus haláltól megváltó kereszthalála a szolgaságtól, rabságtól, zarnokságtól megváltó forradalommal került párhuzamba⁸.

Ahol egy esemény az ész és a morál bevett modern kategóriáiban értelmezhetetlen és átélhetetlen, ott

Akik halálukkal életet adtak a szabad Oroszországnak. A forradalom mártírjainak temetése 1917 márciusában.

Matróztüntetés Petrográdon 1917-ben

– vallási kategóriák híján – előtérbe kerül esztétikai értékelése és átélésmódja, ami a *fenségesnek* felel meg. Kant a fenségest *negatív tetszéseként* határozta meg, amely akkor lép fel, ha „az érzelmet a tárgy nemcsak *vonzza*, de váltakozva mindig újra *taszítja* is – a fenséges láttán érzett gyönyör *nem annyira pozitív tetszést*, mint inkább *csodálatot* vagy *tisztelet* tartalmaz, megérdemli, hogy *negatív tetszésnek* nevezzük. (...) A fenséges érzése tehát *a nem-tetszés érzése*, amely – az esztétikai nagyságbecslésben – abból fakad, hogy a képzelőerőnek az ész által történő becslése *elégtelen*”.⁹ Ebben az értelemben beszélhetünk „nagyságról” a 20. század két katasztrofális *alapító eseménye* – az Első Világháború és a belőle mint világválságból kifejlődő, lefolyásában, hatásában, következmé-

nyeiben ugyancsak az egész világot megrázkódtató Orosz Forradalom – kapcsán. A modern történelemnek e két, huszadik századi – természetesen nem a semmiből előpatant –, egymással mélyen összefüggő katasztrofális – és újabb és újabb katasztrofákat indukáló – világtörténelmi fejleménye előtt csődöt mond a történelmi ész és a morális ítélőerő. Semmiféle észszerűségből nem következnek, semmiféle észszerűséget nem alapoznak meg, és túl vannak jó és rossz határán. Csak esztétikai vagy vallási kategóriákban és szemléleti formákban foghatók fel *igazi mivoltuk* szerint (a katasztrofa racionalizálása és átmoralizálása épp azt teszi lehetetlenné, hogy felfogjuk a 20. század történelmi alapkarakterének ezt a katasztrofális jellegét). Úgy kell írni róluk – mint Paszternak ta-

nácsolta kortársainak – „hogy elálljon tőle az ember szívverése, és égnek álljon a haja”¹⁰. A világháború és az orosz forradalom (világforradalom) indítja el a 20. század katasztrófális történéseinek azt a sorát, melyeknek jellegadó vonásuk a *felfoghatatlanság*, hogy nem lehet *történeti eseményekként* az ész és az erkölcs bevett kategóriáiban elgondolni és megítélni őket: füstölgő kráterek, becsapódások, robbanások, fekete lyukak maradnak. Ami lehetséges: e történelmi katasztrófák vallási és esztétikai elképzelése és átélése – a negatív tetzés, a lenyűgözöttséggel és megrendültséggel elegy borzadály, amelyről Goethe így beszél a *Faustban*: „Legjobb osztályrészünk a borzadály, / A meghatottak / benne érzik csak át a

Legnagyobbat”¹¹. A történelem felkorbácsolt óceánjának látványa ez, a megnyíló szakadék, a katasztrófa eszméjébe ágyazandó Haladás romhalmazának látványa. Így tárul elénk ma – száz év távlatából – az 1917-es Nagy Orosz Forradalom is katasztrófaszerű kirobbanásának, történeti lefolyásának és kifejlésének teljességében. A katasztrófa fenséges, a borzadályt a magasztossal egyesítő nagyságát kevesen élték át mélyebben és fejezték ki pontosabban az orosz költők közül, mint Alekszandr Blok, aki 1918 januárjában megfogalmazott *Értelmiség és forradalom* című írásában arról beszél, hogy „Mi, oroszok, olyan korszakot élünk, olyan nagyot, amilyenhez hasonló kevés van”, és aztán így jellemzi ezt a „nagy kor-

III. Sándor emlékművének ledöntése

szakot”: „*Mindent átalakítani. Úgy rendezni a dolgokat, hogy minden újjászülessen; hogy hazug, szennyes, tespedt, csúnya életünket igazságos, tiszta, vidám és gyönyörű élet váltsa föl. Az ilyen szándékok, ezek az emberi lélekben, a nép lelkében régtől fogva lappangó szándékok szabadulnak ki börtönükből, szakítják át a gátakat, partok akadályain törnek át, viharzó áradatként zúdulnak tova, ez a forradalom. A kisebb, a mérsékeltebb, az alacsonyabb – a lázadás, a zavargás, a zendülés. De ennek neve forradalom. Rokon a természettel, jaj annak, aki azt gondolja, hogy a forradalomtól csak ábrándjai teljesülését kapja, bármilyen szárnyalóak és nemesek is azok az ábrándok. A forradalom mint a förgeteg, mint a hóvihar – mindig újat és váratlant hoz magával; sokakat kegyetlenül becsap; örvényében könnyen elveszejt a reá méltót; gyakran sértetlenül veti partra a méltatlánokat; de ezek csak kísérőjelenségei, ez nem változtat sem folyásának fő irányán, sem áradatának félelmetes, fülsiketítő zúgásán. Ez a zúgás folyton-folyvást a nagyot hirdeti.*”¹²

A kortársak egy része – Alekszandr Bloktól Szergej Jeszenyinig, Vlagyimir Majakovszkijtól Borisz Paszternakig, Jevgenyij Zamjatyintól Borisz Pilnyakig, Andrej Platonovtól Iszaak Babelig – politikai beállítottságtól, világnézettől függetlenül, de

habitustól, karaktertől függően éppen ilyen rettenetesen – lenyűgözően és ijesztően – nagynak látta és írta le az 1917-es forradalmat, míg más részük – ugyancsak politikai beállítottságtól függetlenül, de habitustól, karaktertől függően – a normalitás, a kultúra, a rendezett polgári életvilág megsemmisülését, regressziót, barbárságot, a zoológia győzelmét látta benne – Bunyintól Gorkijig, Remizovtól Bulgakovig, Pitirim Szorokintól Vaszilij Rozanovig, Alekszej Remizovig és Mihail Prisvinig. Mi, akik már nem vagyunk kortársai az orosz forradalomnak, negyedszázaddal a nagy forradalomból keletkezett szovjet állam – a „nagy Szovjetunió” – széthullása után mást sem érzékelünk, mint ezt a fajta rettenetes történelmi nagyságot, újra meg újra elborzadva, elhűlve *e rettenetesen nagy* forradalom valóságán.

Egy elnevezésnek természetesen nem csupán egyetlen eleme – „nagyság” –, hanem minden eleme kérdéses. Ha – a fenti értelemben – nagy volt is, vajon orosz volt-e és – nem utolsósorban – forradalom volt-e az 1917-es társadalmi és történelmi robbanás? Az elmúlt száz évben számtalanszor, egészen különböző ideológiai alapokon vitatták már el 1917-től, hogy „orosz” lett volna. Volt „német aknamunka”, „nyugati import”, „szabadkőműves összeesküvés”, a birodalom idegenjeinek – letteknek, lengyeleknek, zsidók-

nak, kaukázusiaknak, kínaiaknak és a hadifoglyoknak, köztük nagyszámú magyarnak – az inváziója, ahogy az 1917-es nagy válságot *Vörös kerék* [Krasznoje koleszo] című több ezer oldalas tetralógiájában megörökítő Alekszandr Szolzsenyicin fakadt ki méltatlankodva egyik esszéjében¹³. De elvitatták számtalanszor azt is, hogy *forradalom* lett volna: volt ellenforradalom, palotaforradalom, puccs, államcsíny, külföldi összeküvés, csőcseléklázadás, parasz zendülés, „vörös káosz” [krasznaja szmuta], nagy orosz pogrom, „korunk apokalipszise”, és még sok minden más¹⁴, attól is függően, hogy az egész forradalmat – a forradalmat mint olyat – vagy annak valamelyik részét utasították el, rekesztették ki a forradalom fogalmából.

A „nagy és vértelen”

„A világ egyetlen forradalma sem volt olyan rövid és annyira vértelen, mint az Orosz Forradalom”¹⁵. Ez a mondat 1917 márciusában, pár héttel a februári forradalom győzelme után hangzott el az Orosz Pravoszláv Egyház helyi zsinatának [Pomesztnij szobor] egyik felszólalásában. Nem az orosz nemzeti büszkeség naiv túlzása volt ez a megfogalmazás, hanem a cári monarchia megdöntése után felállt – a cári birodalom összeroppant kérgé alól előbújt fegyveres katona-

és paraszttömeg lassan kibontakozó lázadására még vak – Ideiglenes Kormány hivatalos forradalom-értelmezése, amelytől visszhangzott az egész korabeli liberális demokrata orosz sajtó: „Velikaja i beszkróvnaja”, azaz „Nagy és Vértelen”.

Ha a februári liberális forradalmi elitnek sikerült volna a lehetetlen, hogy ezen a ponton – a kezdőponton – megállítsa a minden külső és belső féktől, morális gátlástól megszabadult, minden szociális köteléket szétszaggató spontán tömegmozgást, mintegy befagyasztva az osztársadalmi káoszt, akkor az 1917-es orosz forradalom méltán a világ nyolcadik csodájaként vonult volna a történelemkönyvekbe, és hazájában még ma is kalaplengetve, az 1917-es Nagy és Vértelen Orosz Forradalomként ünnepelnék. De 1917-ben is csupán pár hétig tartott a februári forradalomnak ez a diadalittas önünneplése és a „vértelen” jelző már akkor sem volt teljesen igaz. Alekszandr Blok 1918 elején már az egyre féktelenebb, egyre démonikusabb vágta ismere-

A puskás ember

tében utal vissza a kezdetnek erre a naiv ártatlanságára, amikor „a februári napok »vértelen idilljével« kezdődő és folyvást fenyegetően növekvő orosz forradalomról”¹⁶ beszél.

De hogy ez a „vértelen idill” sem volt azért annyira vértelen és idilli, jól mutatja a korszak kiváló liberális büntetőjogásának, M. Ny. Gernyetnek 1917 áprilisában írt broszúrája. Ő is ezzel kezdi: „Az emberiség történelmében szinte nem volt még példa rá, hogy egy forradalom úgy menjen végbe, ahogy nálunk Oroszországban. (...) A városok óriási többségében és a paraszti Oroszország szinte teljes terén a egyetlen csepp emberi vér kiontása nélkül váltotta fel az új rend a régit. A harag és gyűlölet forradalmi időkben megszokott kiáradása helyett egyetlen áradásra került csak sor – a nép végtelen örömezésének kiáradására. Nálunk a másutt oly rettenetes forradalmi napok egy mámoros népünnepély napjai lettek. Vérözön helyett – vörös zászlók özöne, lövöldözés helyett – forradalmi énekek hatalmas, égis csapó hangorkánja, gyilkos testvérháború helyett – eggyé válás az ujjongó örömben. Így váltak a forradalom napjai nálunk a forradalom ünnepi parádéjának napjaivá. A forradalmak napjait mindenkor és mindenhol az anarchia tette féltelmetessé. A régi kormány elnyo-

mása alatt nyögő egész rendek és egyes emberek igyekeztek mielőbb és mindenféle bírósági eljárás nélkül, saját erőből, önbíráskodással elégtételt venni a régi számláért. Maga a megvadult tömeg egyszerre lépett fel a bíró és a hóhér szerepében. Emberi mivoltából kivetkőzve, vadállattá válva tombolt, rombolt, gyilkolt, gyújtogatott, áldozatait olykor halálra kínozva és darabokra szaggatva. Némelyek azt gondolták, nem lesz ez másképp Oroszországban sem.”¹⁷ A liberális jogász – az interregnum Ideiglenes Kormányával, a februári forradalom liberális elitjével együtt – már márciusban is inkább csak képzelte, hogy ez így van és szerette volna, hogy így is legyen. A forradalmi földindulás féltelen, erőszakos, kaotikus valósága – a *szmuta* – azonban mindinkább belerondított ebbe az idilli képbe, amelyben az aufklérista népnevelői szándék az önszugesztíóval keveredett. Gernyet broszúrájában például ekként: „Mikor március 18-án az Ideiglenes Kormány az összes bűnfajta vonatkozólag eltörölte a halálbüntetést, úgy látszott, ezzel az orosz nép egyik legalapvetőbb, legrégibbi és legállhatatosabban képviselt követelése teljesült. Amikor az előző kormánytól a halálbüntetés megszüntetését követelték [már az 1905-ös forradalomban is ez volt a forradalmárok egyik követelése, de az akkori forradalom menete és a

rá következő megtorlás is igen véres volt¹⁸ – Sz. Á.], az orosz nép nem tett különbséget politikai és köztörvényes bűnözők között. Azt kívánta, hogy a hóhér örökre távozzon az orosz igazságszolgáltatásból, és hogy egyetlen emberi életnek se vethessen véget emberi akarat. Az Ideiglenes Kormány arra összpontosítva minden igyekezetét, hogy megszüntesse az igazságtalanságokat, melyek a cári kormányt fenntartották és éltették, sietett tudatni az orosz néppel, hogy *a mostantól fogva szabad Oroszországban nincs többé helye sem hóhéroknek, sem akasztófáknak. A nép pedig úgy fogadta ezt a törvényt, mint számára teljesen érthetőt és elengedhetlent.*” Ezen a ponton Gernyet

egyszeriben hangot vált: *„Alig telt el azonban két hónap a halálbüntetés eltörlése óta – és Oroszország minden sarkából olyan esetekről érkeznek hírek, amikor a néptömeg megöli a büntett színhelyén elfogott bűnöst, vagy azt követeli, hogy a rendőrség adja ki neki, hogy a tömeg számolhasson le vele. (...) A forradalmi kormány tehát eltörli a halálbüntetést, az őrjöngő tömeg pedig visszaállítja. A kormány nem akarta magát és az országot szégyenbe hozni azzal, hogy a hóhért hívja segítségül, miközben a tömeg embereket éget meg, kövez halálra, fojt vízbe, ver agyon, szaggat darabokra, kínoz halálra.”*¹⁹

A szobatudós Gernyet a halálbüntetés jogilag és erkölcsileg meg-

A rendőrmisztérium különleges ügyosztályának irodája a forradalom napjaiban

alapozott eltörlése és az elszabadult nép utcai gyakorlata között tátongó kínos ellentmondást talán hamarabb megértette volna, ha április elején, mikor brosúráját írta, kinéz szobája ablakán és elgondolkodtatja őt az egyik tömegtüntetésen magasba emelt transzparens felirata: „Halál a szabadság ellenségeire!” Kissé átfogalmazva: „Halál a halálbüntetés eltörlésének ellenzőire!”

Ezen a ponton talán érdemes meghallgatni egy másik kortárs – egy orosz író, Mihail Prisvin – tanúságtételét a „nagy és vértelen” forradalomról, igaz, pár hónappal későbből, de még az *októberi fordulat* (*perevorot*) előtt. Ő a jobboldali eszerek *Volja Naroda* című lapjában publikált *Vörös koporsó* [Krasznij grob] című cikkében („Vörös koporsó – *avagy beszéd arról, miként bizonyította be Oroszország, hogy az ember a majomtól származik*) a következőt írja: „Volt egy vidám nap márciusban, amikor elhallgattak a fegyverek, és az emberek kitódultak a verőfényes utcákra, körülállták a lobogó kis tüzeket, amelyeken címereket és koronákat égettek. Akkor a Nyevszkijen váratlanul feltűnt egy zöldbe kötött könyvekkel megrakott szekér. Az emberek megrohanták, a könyveket szétkapkodták és hazavitték: nincs aktuálisabb olvasmány most ennél – mondogatták. Ez a könyv a

francia forradalom története volt. A könyvet szépen elolvasták, tartalmát saját szavaikkal politikai tüntetések millióin továbbadták, a színészek kiválasztották a nekik megfelelő szerepeket, és kezdetét vette a francia forradalom emberi színjátékának előadása az orosz színpadon. *Hallgatólagosan még abban is megegyeztek, hogy ez csak színjáték, és elnevezték vértelen forradalomnak, habár akkor már elég sok halottja volt.* Mikor megkérdeztem, miért kell feltétlenül vörös koporsókban eltemetni őket, mi ennek az értelme, azt felelték, hogy a francia forradalom idején is vörös drapériával fedték be az elesettek felravatalozott holttestét, úgyhogy most nekünk is, ha törik, ha szakad, vörös koporsókban kell utolsó útjukra kísérnünk mártírjainkat. A temetési menet haladt és a *Marseillaise* rossz fordítását énekelték: »Előre munkásnép, dia-da-ala...«²⁰ A stílus nem számít – mondták nekem –, a darab talán francia, de *a lényeg – orosz: a mi forradalmunk vértelen.* És játszották tovább a színjátékot, míg csak el nem jutottak a Kommünig, és ráadásul hogyan jutottak el!? Előre sejtettem, hogy annak a vörös színnek rossz vége lesz, s a vörös koporsók láttán előbb-utóbb a színészek és a publikum is megvadulnak. A színészek egyszeriben elfelejtették, hogy csak színészek, és a francia forradalom megszülte ember szerepét alakítják. Mindent elfelejtettek,

A nők helye az alkotmányozó gyűlésben van. Nők egyesüljétek! 1917

és a francia színdarab egyszerűen orosz misztériummá alakult át, mely az ember majomtól való leszármazásáról szól, hajmeresztő misztériummá, amelyet nem látott még a világ, melyben a trónusokon majmok ülnek, az elhunytak lelkei pedig fürgetegként nyargalásznak a fekete utcákon vörös koporsóikban.”²¹

Az események lavinaszerű mozgását, a népi káoszt (szmuta, sztyihija, volja), az utcai kilengéseket, lincseléseket, a zabolátlanságot, a szabadoságot, a „vszedozvolennyoszty” („mindent szabad”) légkörét, a boszszúvágyat, a megtorlás-fantáziákat, a feljelentési furort, a városi rendőrök meglincselését, az önbíráskodást, a földesúri kastélyok felgyújtását és

kifosztását, uraik lemészárlását, a gyűlölt üzemi mesterek talicskába ültetését és meghurcolását a gyárakban, a „nép ellenségeinek” folyamatos keresését, a népi házkutatások szenvedélyét – mindezt Pristin a *forradalomnak* tulajdonítja, vagyis az események sorrendjét a valóságos mozgáshoz képest éppen fordítva állapítja meg. Nála az utánzott francia színdarab – tehát az Ész forradalma – alakul át orosz misztériummá, amelyet a „majom”-hasonlat kibontásával – az ember állattá visszaváltásával – érzékeltet. A valóságos mozgás iránya Oroszországban ennek épp a fordítottja volt. A kezdetet nem a *modern* forradalom (vagy annak imitációja, „majmolása”) jelentette, hanem az archaikus orosz *szmuta* – az éveken át tartó hatalom-

szünet nagy népi káosza, amelyben a tömegeőszak az úr, és amely a parasztfelkelés, a katonalázadás és a pogrom társadalomlélektani vonásait egyesítette magában. A forradalom ezt a szmutát próbálta politikai mederbe terelni, irányítani, megformálni, lezárni – a februári forradalom mindhiába, az októberi – hosszú évek véres polgárháborúja és terrorja után – sikeresen. Kezdetben volt tehát az a bizonyos „orosz misztérium”, vagyis – a világháború katasztrófája következtében felrobbant cári birodalom és a rendszer kötelékéből kiszabadult, zabolátlanná és erőszakossá vált, archaikus mentalitású paraszti és katonatömeg tombolása, az igazságtevésnéként gyakorolt bosszú és megtorlás az elittel – a gyűlölt urakkal, gazdagokkal, tisztekkel, hivatalnokokkal – szemben, az a bizonyos – már Puskin által „kíméletlennek és értelmetlennek” nevezett – *russzkij bunt* (orosz néplázadás), *narodnaja szmuta* (népzavargás, világfelfordulás) *volja* (szabadosság) *narodnaja sztyihija* (népi ösztönösség), és csak

Matrózok Kronstadtból

azután, a szmuta viharzó tengerének hátán jött a forradalom, az első, majd a második, hogy az archaikus tombolás és rombolás erőit és energiáit politikailag szublimálja, racionalizálja, modern célok felé terelje. Nem a forradalom indította el a szmutát, hanem a szmuta nyomán indulhattak be a forradalmak, hogy a szmutát meglovagolva megszerezhessék az államhatalmat, és az új rendszer konstruálásába vonják be és kössék le a szmuta spontán, destruktív erőit és archaikus szervezésformáit (mindenekelőtt az obscsinákat és a falugyűléseket). A februári forradalom által felkínált rendszer, az európai ihletésű, emberi és polgári jogegyenlőségen, liberális alkotmányosságon alapuló demokratikus köztársaság azonban köszönőviszonyban sem volt a szmutával, a szmuta során létrejött újsütetű (szovjetek) vagy új szerepkörben megjelenő régi (obscsina) népi hatalmi szervekkel, sem pedig az archaikus mentalitású paraszti tömegek szociális igazságról, jogról, népuralomról alkotott elképzeléseivel. Csak a szmuta archaikus népi érzületét politikailag radikalizáló, mintegy a szmuta élére álló, a népi erőszakra építő bolsevik forradalom kínálta fel azt a rendszert, amely a szmuta destruktív erőit megkötötte, integrálta, az archaikus népi mentalitást, az anarchikus magántulajdon- és hatalomellenes népi-paraszti utópiát pedig a szocializmus racionális,

Halál a burzsujokra!

posztkapitalista értelmiségi és proletár-utópiájával ötvözte. A szmuta – az elszabaduló erőszak, a fékevesztett tömeg utcai és falusi önbíráskodásai, a katonák és matrózok fegyveres önkénye, a „fekete földosztás”, az uradalmak elleni tömeges paraszti pogromok, a banditizmus – mindennapi valósága a bolsevik forradalom táptalajává vált, a katona-munkás- és paraszt szovjetek pedig – a szmuta során alulról létrejött hatalmi szervek, a közvetlen vagy tanácskozó demokrácia szervei – magának az új rendszernek a szervei lettek. Csak később, a bolsevik hatalomátvétele után derült ki, hogy a szovjetek hatalmát ők a maguk – a bolsevikok – hatalmaként képzelik el, a szovjeteiket – a népi tanácsokat – pedig a párt és az állam hatalmi szerveiként, és azonmód szembe is kerültek a népi szmutával, amely most már őket is le akarta dobni a hátáról: „szovjeteiket bolsevikok (vagy kommunisták) nélkül!” – ez volt az 1921-es kronstadti matrózlázadás jelszava. A bolsevikok ellen Tambovban kirobbant paraszt-

háború – az „antonovscsina”, a „zöldek” – fegyveresei ugyanúgy a vörös zászlóra esküdtek föl, ugyanúgy az „igazi forradalom győzelméért” harcoltak és ugyanúgy komisszárok és politikai tisztek vezették őket, mint a vörösöket. A népi szmutának és a bolsevik forradalomnak ez az érzelmi, szervezeti és eszmei találkozása októberben mégis elegendő volt ahhoz, hogy négy év öldöklő polgárháborúja után ők fagyasszák új államba a nagy orosz szmutát. Ettől kezdve nem a régi rendszert felbomlasztó és a polgári forradalom vívmányait aláásó össznépi káosz élén menetelnek, hanem a káosznak véget vető, rendteremtő állam élén. Nyikolaj Bergyajev, aki 1918-ban még „szatanokráciaként” gyalázta Lenin rendszerét²², egy évtizeddel később így írt Lenintől „az orosz kommunizmus eredetét és értelmét” vizsgálva: „1918-ban, amikor Oroszországot elnyeléssel fenyegette a káosz és az anarchia, Lenin beszédeiben emberfölötti erőfeszítéseket tesz, hogy fegyelemre készítse az orosz embereket és magukat a kommunistákat is. Olyan egészen elemi dolgokat sürget, mint a munkavégzés, a fegyelem, a felelősségvállalás, a tudás és a tanulás, a pozitív építőmunka a puszta rombolással szemben, ostromozza a forradalmi frázispuffogatást, az anarchikus hajlamokat, szinte mintha varázsigéket mondana a szakadék fölött. Ő volt az, aki megállította Oroszország

káoszba rohanását és szétesését; despotikusan, zsarnoki módon állította meg. Ebben van valami hasonlóság közte és I. Péter között.”²³

A *forradalom* az elitek műve volt, felülről jött, hogy a féktelen népi tombolás és rombolás szelét saját vitorlájába fogja, politikai formát, irányt, célt, értelmet adjon az archaikus orosz szmutának. Az első forradalom, a februári politikai forradalom liberális, alkotmányos demokrata, mérsékelt szocialista elitje sikertelenül próbálta meg lezárni a szmutát, mert a liberális alkotmányosság intézményrendszerének kiépítése, a polgári jogok, a joguralom eszméje, a parlamentarizmus, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívása mint végcél köszönőviszonyban sem volt a felkorbácsolódott szenvedélyek – a ressentiment – uralta *szmuta* archaikus népi mentalitásával, közösségi érzésvilágával, a népi igazságérzettel, amelyhez a joguralomnál sokkal közelebb állt a bosszú, a leszámolás vagy a „forradalmi lelkiismeretre” alapozott igazságszolgáltatás. Csak a bolsevikok, bár ők is vonakodva, és csak Lenin áprilisi hazatérése után, az ő tekintélyének és akaratának engedve álltak mintegy a *szmuta* élére és tudtak ennek a népi szmutának, az archaikus-utópikus népi vágyaknak és követeléseknek forradalmi, tehát *racionális, modern formát, keretet, célt adni*. Sajátos módon éppen azért, mert túlméntek a polgári racionalitáson,

mert *posztmodern*, nyugatos kommunizmus-utópiájuk a népi fülekre úgy hatott, mint valami *modernitást* tagadó népi utópia. Boris Pilnyak 1919-ben írt *Meztelen év* című regénye egyik hősének szavai jól mutatják ezt a paradox összefüggést: „Az európai kultúra – zsákutcába vezető út. (...) A forradalom szembeállította Oroszországot Európával. De ez nem minden. Mindjárt a forradalom első napjai után Oroszország életmódjában, erkölcsében, városaiban – visszafordult a tizenhetedik századba.”²⁴ Egy másik korabeli elbeszélésének – a *Szankt-Petyer-burchnak* – a hőse, Andrej Ljudogovszkij mérnök pedig ezt mondja: „Állítom, hogy Oroszországban nem kommunizmus van, Oroszországban bolsevikok vannak. (...) A bolsevizmus – népföradalom a kommunizmus ellen, a vas ellen, Európa ellen.”²⁵

A forradalom „oroszága” tehát nem vértelenségében, és nem is „másodlagosságában” – a francia forradalom majmolásában –, hanem *archaizmusában, nem-modern*, esetenként kifejezetten *antimodern* jellegében rejlett, még ha ezt az antimodernséget a forradalom bolsevik fordulata után posztkapitalista modernséggé – egy kapitalizmus utáni társadalom modernségévé –, az archaikus szmutát modern szocialista forradalommal formálták is át – a tömegeket és ma-

gukat is megtévesztve – a bolsevik párt ideológusai. A lényegen azonban ez mit sem változtatott: az orosz forradalom mind társadalmi kiindulópontjában, mind lefolyásában nem annyira modern forradalom volt, mint inkább archaikus néplázadás – bunt, szmuta, pogrom. A főváros és a nagyvárosok orosz „rögvalóságától” elrugaszzkodott *liberális elitforradalma* 1917 februárjában – az állam erőszakmonopóliuma nélkül meghozott, azonnal életbe léptetett polgári liberális, jogkiterjesztő törvényeivel, általános amnesztiájával, a harcoló hadsereg már amúgy is bomló fegyelmi rendjét aláásó rendeleteivel²⁶ – nem fékezően hatott az archaikus szmutára, a kezében fegyvert tartó

erőszakos, éhes, türelmetlen, boszúszomjas katona- és paraszttömeg mozgására, hanem ösztönzőleg. Nem irányt, célt, formát adott neki, hanem akaratlanul is biztatást, igazolást és felhatalmazást a rombolásra és tombolásra, minden határ átlépésére, minden norma, szabály semmibe vételére, bármiféle rend elutasítására, azt is beleértve, amelyet a pár hónapig győztesnek látszó liberális elitforradalom léptetett az ancien régime régi, megalázó és elnyomó rendje helyébe. A szmuta megfékezésére csak a népforradalommal – a népi erőszakkal – azonosuló, azt a maga céljaira kihasználó második – *bolsevik – elitforradalom* volt képes 1917 októberté után, amikor a maga radikális

A forradalom mártírjainak temetése Petrográdon, 1917-ben

baloldali populizmusával, amelyben a *premodern, archaikus* népi tagadást (magántulajdon-ellenesség, államel- lenesség, úrgyűlölet, polgárgyűlölet, értelmiség-gyűlölet, zabolátlan erő- szak, bosszú, fosztogatás és öldöklés) a szocializmus vagy kommunizmus posztmodern elitisztikus-futurisz- tikus kapitalizmus-tagadásaként ál- lította be, amely nem az archaikus múlt, hanem egy posztkapitalista jövő felé mutat. A bolsevikok bizo- nyos értelemben „meglovagolták” a *szmutát*, irányt és formát adtak neki, a hatalom megszerzésére irányuló po- litikájuk medrébe terelték. De még így is négy év véres polgárháborúja, egy Kronstadtban kirobbant bol- sevikellenes matrózfelkelés, és egy Tamboból kiinduló nagy bolsevik- ellenes parasztháború leverése árán

voltak csak képesek a központi állam erőszakmonopóliumát az új hatalmi berendezkedés alapján az egész or- szágból helyreállítani, a parttalanul tomboló szmutát egy diktatórikus, egypártrendszerű állam és egy állami kontroll alatt tartott piacgazdaság (NEP) medrébe terelni. Így került az 1917 és 1921 közötti Nagy Válságból az orosz társadalom a – patrimoniá- lis, vonakodva és kételkedően moder- nizáló – cári birodalom csebréből az erőszakosan modernizáló államszo- cializmus fejlesztési diktatúrájának vedrébe, ahol aztán rövid időn belül sem a többé-kevésbé modern men- talitású fővárosi polgárságból és ipa- ri munkásságból, sem az archaikus mentalitású falusi paraszttömegeből nem maradt semmi.

JEGYZETEK

1. Az orosz eredetiben: „Pro narodnij bunt!” (Borisz Pilnyak: *Golij god*. In *Uő Szobranijje szocsinyenyij*. Tom pervij, Terra–Knyizsnij Klub, Moszkva, 2003. 77.) A „bunt” néplázadást, népfelke- lést, a népharag elemi erejű, ösztön- szerű [sztyihijnij] kitörését jelenti. A hangsúly – az inkább katonalázadást vagy népzendülést jelentő „mjatyezs”- tól eltérően – a „bunt”-ban a tömeges rendbontáson, az erőszakkitörés ösz- tönösségén, az állam elnyomó rendjét *személyükben* megtestesítő urakkal, csinovnyikokkal, pópákkal, kupecsek-

kel szembeni együttes fellépésen van. A szó német eredetű (Bund = szövetség) és lengyel közvetítéssel (urządzić bunt/wzbuntować się przeciw komu = összeesküvést szervezni valaki ellen) került át a XV. század elején az orosz- ba. A „bunt”-tal azonos jelentésben használatos a „gil” (népforradalom) és a „szmuta” (népzavargás) szó is. Lásd ehhez az orosz történelmet „bunt”-ok sorozataként bemutató anarchista szemléletű szemelvénygyűjteményt (*Gil. Iz isztorii nyizovova szoprotivlennyi- ja v Rosszii*. Moszkva, Common place,

- 2015), melyet a következő – Mihail Bakunyintól kölcsönzött – idézet vezet be: „Végtére is, mi más Oroszország egész belső története, mint a kétkezi munkásnép állam elleni és az összes rendek elleni felkeléseinek (bunt) véget nem érő sora.” (I. m. 1.)
2. Az orosz eredetiben a mondat így hangzik: „Ja szkazal: Vszja nasa revoljucija sztyihijna, kak volk.” (Borisz Pilnyak: *Masini i volki*. In *Uő Szobranijja szocsinyenij*. Tom vtoroj. Terra-Knyizsnij Klub, Moszkva, 2003. 108.)
 3. Lásd erről bővebben: *Obscsinnaja revoljucija: Povolzszzkij szcenarij*. In D. I. Ljuksin: *Vtoraja russzskaja szmuta: kresztjanszkoje izmerenyie*. AIRO-XXI. 2006. 85–131.; Danyilova L. V., Danyilov V. P.: *Kresztjanszkaja mentalnoszty i obscsina*. In *Mentalitet i agrarnoje razvityije Rosszii (XIX–XX. vv.)*. Moszkva, ROSZSZPEN, 1996. 22–39.
 4. Az 1917-es forradalom/forradalmak és polgárháború, parasztháború szmutaként – a hatalmi interregnumokban kirobbanó permanens és tömeges erőszakként, zűrzavarként – értelmezéséhez lásd: *Narod i vlaszty v rosszizszkoj szmute*. Szbornyik naucsnih sztatyjej ucsasztnyikov Mezsdunarodnogo kruglogo sztola »Narod i vlaszty v rosszizszkoj szmute«. Szerk.: P. P. Marcsenyja, Sz. Ju. Razina. Moszkva, Izd. BBA im. prof. Ny. J. Zsukovszkogo és Ju. A. Gagarina, 2010.; Lásd még: Vlagyimir Buldakov: *Krasznaja szmuta – priroda i poszledsztvijja revoljucionnogo naszilija*. ROSZSZPEN 2010.; Vagyim Tyelicin: „Beszszmiszlennij i beszposcsadnij”? *Fenomen kresztjanszkogo buntarszstva 1907–1921 godov*. RGGU, 2002.; D. I. Ljuksin: *Vtoraja russzskaja szmuta: kresztjanszkoje izmerenyie*. AIRO-XXI. 2006.
 5. A forradalom modern konceptusáról lásd: Hannah Arendt: *A forradalom*. Európa, 1991.
 6. Franz Kafka: *Az én cellám – az én váram*. Európa, 1989. 82.
 7. Igen – írta R. V. Ivanov-Razumnyik, a baloldali eszerekkel rokonszenvező „szkíták” [szkifi] mozgalom vezéregyénisége –, mi csakugyan arra törekedtünk, hogy ne engedjük kihunyini nemzedékünkben az örök Forradalom szikráját, annak az utolsó spirituális [duhovnij] Forradalomnak a szikráját, amely az egyetlen út az áhitott Színeváltozáshoz [Preobrazsenyije].” Idézi: V. Sz. Fjodorov: *Iz isztorii Petrogradszkoj Volfili 1919–1924 godov*. In Vecse, Szankt-Petyerburgszkij Goszudarsztvennij Unyiverszityet, 1999. 12–14. szám (kiemelés – Sz. Á.).
 8. Több volt ez, mint metafora vagy a politikai esemény szakralizálása. A Húsvét-, azaz Feltámadás-központú ortodox orosz kereszténység atmoszférájában a legnagyobb vallási csoda és a csodaként megélt forradalom szinte eggyé vált a köztudatban: „A forradalom első éjszakája – írta T. Ny. Gippiusz festőművész, az ismert költőné hűga 1917. március 26-i keltezésű levelében – olyan volt, mint Húsvét éjszakája, amikor közvetlen közelségbe kerül hozzánk a csoda, érezzük, hogy itt van, hogy körülöleli az embert”. (Idézi B. I. Kolonyickij: *Szimvoli vlasztyi i borba za vlaszty: k izucsenyiju polityicseszkoj kulturi rosszizszkoj revoljucii 1917 goda*. Szentpétervár, Liki Rosszii, 2012. 25.] Még a Húsvét hétfőjén szokásos háromszori csókváltás

rituálja is politikai értelmet nyert: „Amikor sok kollégámmal a tanítás szünetelése után újra találkoztam, kezét szorítottunk, és én a »Hrisztosz voszkresze!«-vel [Feltámadott a Krisztus!] és háromszori csókváltással köszöntöttem őket.” (Idézi B. I. Kolonyickij, 25.) A Téli Palota, amely már ekkor a forradalom jelképe, a „szabadság temploma” (hram szvobodij), a „forradalom szentélye” (szvjatyilisce revolucii) így jelenik meg egy kortársi visszaemlékezésben: „A Téli Palotából ezernyi villanylámpa fénye világított..., mintha Húsvét éjszaka lett volna, de hiszen az is volt: az orosz élet feltámadásának éjszakája”. (P. [polkovnyik G. P. Peretc] *V citadeli russzkoj revolucii: Zapiszki kommandanta Tavricseszkovo dvorca*. Petrograd, 1917. [Reprint 1997.] 45.) Egy mensevik, P. Garvi visszaemlékezésében felidézi egy öreg parasztasszony szavait: „Igazándiból ekkora öröm még Húsvétkor sem szokott lenni. Akkor egyetlen ember támadt föl, most meg – egy egész nép.” (Idézi: Kolonyickij, i. m. 26.) Legmesszebbre a politikai és a vallási sík azonosításában ezekben a napokban alighanem Merezskovszkij ment el: „Talán a korakeresztény vértanúk ideje óta nem volt a világtörténelemben keresztényibb, krisztusibb jelenség, mint az orosz forradalom” – írta ő. (D. Sz. Merezskovszkij: *Angel revolucii*. In *Russzkoje Szlovo*, 1917. április 1.) V. P. Szvencickij vallásos publicista *Kereszt és golyószóró* című cikkében a forradalom után kijelentette: „Az orosz forradalom – vereséget mért a »sátánra«. Ezért kelti bennünk olyan erővel a csoda benyomását... Tudtunk arról,

hogy léteznek »forradalmi szervezettek«, de őszintén megvallva, gondolta-e volna bárki – a legradikálisabb forradalmárokat is beleértve –, hogy az orosz nép három nap leforgása alatt feltámad. Természetesen soha senki álmodni sem merte ezt. És íme – feltámadt igaz valója szerint [voisztynu Voszkresz – ahogy Húsvétkor válaszolják a „Hrisztosz Voszkresze!” üdvözlésre: „Voisztynu Voszkresz!” – Sz. Á.] (V. Szvencickij: *Kreszt i pulemnoj*. In *Malenkaja Gazeta*, 1917. március 7.) De nemcsak a forradalmat hasonlították a Húsvéhoz, hanem a Húsvétot is a forradalomhoz. Petrográdon a vallási ünnepet vörös zászlókkal köszöntötték. Még a korabeli üdvözlőkártyákon is ilyen köszöntések jelentek meg: „Hrisztosz voszkresze. Da zdravstvujet reszpublika.” [Krisztus Feltámadott! Éljen a Köztársaság!] Jevlogij metropolita így emlékezik meg az 1917 márciusában a templomokban uralkodó szokatlanul átpolitizálódott húsvéti hangulatról, amelyben a vallási húsvét eggyé vált a politikai húsvétal: „A Húsvét hétfő reggeli misét egy katonatömegetől zsúfolt templomban tartottam. A templomban félelmetes, forradalmi atmoszféra uralkodott... Amikor a »Hrisztosz voszkresze!« üdvözlésre válaszul végigmorajlott a tömegben a »Voisztynu Voszkresze«, valaki elkiáltotta magát: »Rosszija voszkresze!«” (Idézi B. I. Kolonyickij, i. m. 82.) A „Krasznoj Paszha” egyházi kifejezés, amelyben a „krasznoj” tündöklőt, ragyogót, szépet jelent, a forradalom hatására a szó új, politikai értelemmel telítődött és az egyházi „vörös/szép” (krasznij ugolok,

- Krasznaja ploscsagy) a forradalmi mozgalom vörös színével egyesült. Olyannyira, hogy a „krasznaja Paszha” kifejezést utóbb még a bolsevikok is használták: Októbert nevezték „a munkásosztály és a szegényparasztság Húsvétjának” (A. Rabinovics: *Bolsevik u vlasztyi. Per vij god szovjetszkoj epohi v Petrograde*. Moszkva, 2007. 539.)
9. Immanuel Kant: A fenséges analitikája. In *Az ítélelterő kritikája*. Akadémia, 1979. I. rész. I. szakasz, 211.
 10. Borisz Paszternak: Emberek és helyzetek, In *Én*. Gondolat, 1968. 91.
 11. J. W. Goethe: Faust. Második rész (Kálnoky László fordítása). Az idézett sorok az eredetiben így hangoznak: „*Das Schaudern ist der Menschheit bestes Teil. // Wie auch die Welt ihm das Gefühl verteuere, // Ergriffen fühlt er tief das Ungeheure.*”
 12. Alekszandr Blok: Értelmiség és forradalom In *Élmények és gondolatok*. Európa, 1967. 22.
 13. „Persze – írja Szolzsenyicin –, orosz talajon győzve mint mozgalom, hogyne vonzotta volna magához az orosz erőket, hogyne tett volna szert orosz vonásokra! *De azért jussanak csak eszünkbe a forradalom nemzetközi erői! Talán a forradalom első éveiben nem olyan vonásai voltak-e a forradalomnak, mint egy külföldi lerohanásnak? Amikor előfordult, hogy egy települést megsemmisítő rekviráló vagy büntetőosztagban szinte senki nem beszélt oroszul, viszont finnek és osztrákok voltak közöttük? Amikor a Cseka apparátusában csak úgy nyüzsgöttek a lettek, lengyelek, zsidók, magyarok, kínaiak? Amikor a bolsevik hatalom a polgár-*
- háború kritikus periódusaiban éppen a külföldi – különösen a lett – szuronyok révén tudta a maga javára billenteni a mérleget?”* (Iz-pod glib, Ymca-Press, Párizs, 1974. 135.) Ehhez fűzi hozzá Grigorij Pomeranc vallásfilozófus *Álom az igazságos megtorlásról* című esszéjében a következőt: „A lettek, zsidók, lengyelek nem külföldiek, hanem »más nemzetiségűek« ([ino-narodci] vagy, amint ma mondják, »nemzeti kisebbségek«) voltak. Külföldinek nevezve őket, Alekszandr Iszajevics egy csapásra intervencióvá és agresszióvá változtatja azt, ami honpolgárok részvétele volt a saját tulajdon forradalmunkban. (...) A lettek, lengyelek és zsidók szerepe az orosz forradalomban jelentékeny volt (ugyanúgy, mint a grúzoké és örményeké, én inkább őket említeném, mint a magyarokat és kínaiakat). Azonban azok, akik részt vettek a szovjethatalom megteremtésében, a Gulagra kerültek, vagy egyenest a túlvilágra. Oroszok és nem oroszok – valamennyien egyforma dögcédulával fekszenek a földben. Az ember azt hinné, hogy a holtaknak nincs miért szégyenkezniük. Hát van!” (In *Tovább... Tovább... Tovább!* 1953–1988, Szabad Tér Kiadó, 1988, szerkesztette: Szilágyi Ákos, 141–142.) „Az orosz forradalom az idegenek műve” narratívának mai „feketeszásas” változatát lásd: Valerij Sambajev: *Naseszt-vije csuzszih. Pocsemu k vlasztyi prihodjat vragi* [Idegenek inváziója. Miért kerülnek hatalomra az ellenségeink?], Algoritm, Moszkva, 2013.
14. A tengernyiszaikirodalomból lásd ehhez: I. V. Sztarodubceva, V. A. Mau:

- Velikije revoljucii. Ot Kromvelja do Pu-
tyina. Izd. Vagriusz, Moszkva, 2004.
15. Idézi R. Loginov: »Великая и
бескровная«. www. monarchist.
info/newspaper/article/100/4540 Az
1917-es év eseményeinek krónikáját
korabeli feljegyzések, emlékiratok,
naplók alapján lásd: *Oktyabr. Isztorija
odnoj revoljucii*. Common place, 2017.
16. Alekszandr Blok, i. m. 21.
17. Prof. M. Ny. Gernyet: *Revoljuci-
ja, roszt presztupnosztyi i szmertnaja
kazny*. Moszkva, Izd. NACSALO,
1917. 7–8.
18. 1901 és 1910 között a forradalmi ter-
rornak mintegy 17 ezer ember vált az
áldozatává, ezeknek körülbelül fele
az államhatalom képviselője volt. A
cári kormány a terrorra megtorlá-
sokkal válaszolt. 1901–1912 között a
katonai táborig bíróságok ítélete nyo-
mán mintegy 4352 embert végeztek
ki. 1905 és 1907 között az orosz biro-
dalmon végigsöprő felkelésekben,
pogromokban és zendülésekben 88
ezer embert öltek vagy sebesítettek
meg. A cári büntetőosztagok 1905–
1906-ban mintegy hatezer embert
lőttek agyon vagy akasztottak fel.
1906-tól 1911-ig pedig még hatezer
embert. (Az adatokat lásd: In B. Ny.
Mironov: *Russzkije revoljucii nacsala
XX veka: uroki dlja nasztojascevo (ot-
vet V. G. Horoszu)*. In *Uő Szrasztyi po
revoljucii. Nravi v rosszijszkoj isztoriog-
rafii v vek informacii*. Moszkva, Vesz
mir, 2013. 199.
19. Prof. M. Ny. Gernyet, i. m. 3. (Ki-
emelés – Sz. Á.)
20. Az Ideiglenes Kormány 1917. március
2-án, öt nappal II. Miklós trónról való
lemondása után a *Marseillezt* fogadta

el az új orosz állam himnuszául (1918.
január 23-ig volt érvényben, a szovjet
állami himnusz ettől fogva egészen
1943-ig az *Internacionálé* volt). Elein-
te az eredeti francia dallammal ját-
szották, később azonban a dallamot
a *Munkás Marseillez* – P. L. Lavrov,
a Narodnaja Volja egyik vezetője
1875-ben írt – szövegéhez igazították.
Mihail Prisvin aggodalmi csak
e szöveg ismeretében válnak érthe-
tőbbé. Jól mutatja, milyen kevésbé,
mennyire csak *felül* lehetett polgári
az a polgárinak nevezett forradalom,
amelynek lelkes néptömegei *alul* he-
teken, hónapokon át utcákon, tere-
ken, színházokban, rendezvényeken
egyfolytában a *Munkás Marseillezt*
énekelték, például ilyen strófák-
kal: Богачи-кулаки жадной сворой
// Расхищают тяжёлый твой труд.
// Твоим потом жиреют обжоры,
// Твой последний кусок они рвут.
// Голодай, чтоб они пировали, //
Голодай, чтоб в игре биржевой //
Они совесть и честь продавали,
//Чтоб глумились они над тобой.
[Nyersfordításban: Gazdagok-kulá-
kok mohó falkái // Ragadják el nehéz
munkád gyümölcseit. // Veritékeden
híznak a telhetetlenek, // Elveszik
szádtól az utolsó falatot. // Éhezzél,
csakhogy ők lakmározhassanak. //
Éhezzél, csak hogy ők a tőzsdei játé-
kban // Áruba bocsátva becsületet és
lelkiismeretet, // Gúnyt úzhessenek
belőled.]

21. In Volja Naroda, 1917. október 5. No
164. 4. Lásd még: *Szmeħ obezjan*. Iz
dnyevelyka. [Majmok nevetése. Nap-
lójegyzetek] In *Volja Naroda*, 1917.
október 28. No 156.1.

22. Ahogy 1797-ben Joseph de Maistre a francia forradalomról mondta, hogy „A francia forradalomnak sátáni jellege van”. (Idézi Alexis de Tocqueville: *A régi rend és a forradalom*. Atlantisz, 1994. 46.)
23. Bergyajev: *Isztoki i szmizsl russzkogo kommunizma*. Ymca-Press, Párizs, 1955. 95.
24. Borisz Pilnyak: *Golij god (1920)*. In *Uő Szobranijje szocsinyenyij*. Tom pervij, Terra–Knyizsnij Klub, Moszkva, 2003. 74.
25. Borisz Pilnyak: *Szankt-Peter-burch. (1921)*. In *Uő Szobranijje szocsinyenyij*. Tom pervij. Terra–Knyizsnij Klub, Moszkva, 2003. 405.
26. „Most érkezett az első parancs a katonai tiszteletadásról, pontosabban tisztelet nem adásról [értsd: nem kell a tisztek előtt szalutálni – Sz. Á.], – írja naplójában 1917. március 17-én

Ioszf Iljin, orosz tiszt – és arról, hogy mostantól mindenkinek kijár az „ön” megszólítás, megszűnik viszont a „méltóságos uram” megszólítás, és így tovább. Azt beszélik az új szenátorok egyike találta ki, valamilyen Szokolov. Ahelyett, hogy a hatvan százalékban írástudatlan emberekkel megpróbálnának megértetni valamit, egyszerre csak parancsokat osztogatnak, amelyekből az derül ki, hogy mi, tisztek holmi szörnyetegek voltunk idáig. De ami még fontosabb, a parancsot az altisztek kapják meg, mi nem... Hogy nekünk mire van még egyáltalán jogunk, arról egy szó sincs, mi csak csináljuk ezt meg ezt és kész! ” (Ioszf Iljin: *Belaja Odisszeja. Iz dnyevnyikov*. In *Oktyabr 2014. 3*. Az elektronikus megjelenés alapján idézem: <http://magazines.russ.ru/october/2014/3/4i.html>.

A Wallenberg Egyesület Ember Mária-díjára február 28-áig lehet
díjazottakat jelölni.

A kiírást az Egyesület honlapján találják meg. www.wallenbergegyesulet.hu

Vagy írjon mailt: wallenbergegyesulet.elnok@gmail.com

**ÁLLJ FEL A FOTELBŐL
ÉS CSATLAKOZZ!**
info.nyomtassteis@gmail.com

NYOMTASS TE IS
HÍREK, AMELYEK NEM JUTNAK EL MINDENKIHEZ
WWW.NYOMTASSTEIS.HU

TÁMOGASS TE IS!
Magnetbank
16200223-10026139
eDemokrácia Műhely Egyesület

© Fortepan, Vova

Dévai Lili

(hajnal, hermész)

Nyár van, kora nyár, nagyon korán. Rég otthon kéne lennem. Az együttállások szabott rendszere szerint emelem poharam, amíg beszél. Hiszem szavait, erős szöveg, gyenge vice. Sűrűn kortyolok, csak azért sem beszél mellé. *Hazamész majd, persze, mi lesz. Ugyanaz. Kezdd ezzel végre valamit. Tanulmányozd, írd le köreid.* A testek kódolt kibúvók mentén kerülgetik egymás hült helyét. Más szóval és látszólag vacogunk. Erre mondják, hogy csalóka idő, pedig csak hajnal, koranyár. Találkozásaink napszakja, módja kezdetek óta ez. Gravitálunk, de nem nevezzük nevén. Ilyen. A friss, hűvös légtömegből pállott szemétszag dereng, az utcakép józanodik. A tetők fölött srégen egy sugárzó és egy felszívódó égitest, egymásnak tükörben tetszeleg. Miként nyárfavatta rebeg az erős ellenárban, vagy a Bazár játékaruház ékes, zománc felirata alatt a túlexponált ablakok nyikorgó, ingatag szárnyai, ugyanúgy az úttesten az a sok vacak – csikk, kupak, repedés, üvegdarab, miegyéb –, ami a földön megesik. A tündöklés szuvas kis eszközei. Rám bízva, amit. *Ex tehát a horizont, rugaszkodj most el. A belátható dolgok takarásában öles tárnák nyílnak és omlanak. Búgásuk elkísér. Igéid*

hullámhossza ez legyen. Fura hév, mint akinek nincs visszhangja, mondja a magáét, belemelegszik. Értsem jól, közel hajol, majd hátraveti fejét, szó szerint a levegőbe. Hadovál, taglejtése titkosírás. Mihez mi közöd, azt kéne végre tisztázni. Illata hóka méz és sós moszat. Hazavinném, nincs hova, különben is túl vagyunk már ezen. Ideje mennem, találkozunk még, mondanám, ha lenne rá nyelvem, amit félre nem ért. Hosszan visszhangzó kóda, ha az előtte lévő mokkás Picardie poharat emelem el inkább búcsú gyanánt.

(tél, satöbb)

Nehezen járható esős évszaktól, mint aki megkerült. Nyomomban sártócsák a parkettán. Jól tudott, egyszerű. Széthordom a tanulságokat. Aztán nézem a barna levet, ha egyenletesen növekvő erővel csavarom a rongyot, egyenletesen csorog. Erről eszembe jutnak a fuldoklók, akiket kimentenek. Garaton a poshadt iszap, mikor felköhögik. Amúgy légzésem mostanában tiszta, nyugodt.

Tegnap, induláskor még hó esett, persze a betonon alig maradt meg, a leveleken is csak, mint brióson a cukor finomra őrölt szemcséi, szombatonként, tíz órakor. Ennyi a gyerekkor. Ma már csak eső, latyak. Az éjjeli ködök azért biztosan, kesztyűs kézzel is könnyen elbánnak velem. Betéve kéne tudni a kapukat és az összes keresztveződést, a szobrokat és hűlt helyük. Hova csöngessek, ha baj van. Otthon kéne lennem. Mint minden varázslat, útvesztő ez is. A felhőzet viszont lassan felszakadozik. Vannak még jelek.

Idefelé jövet láttam egy csapat őzet. Álltak a szántón és néztek egyenest, keresztül vagy túl a sebességen, míg a kupében az ülések és a poggyásztartók között, az utasok feje feletti tükörsávban fák vonultak, a várttal ellentétes

irányban. Mintha visszafele beszélénk. Néha nem tudom megkülönböztetni, mi az, ami lesz és mi az, ami volt. Talán ezt is csak hallottam valahol. Géza, kék az ég, mormolja a mellettem ülő gyerek. Ujjain számolja a betűket.

Amit tudok. Keveset látom a napot. Görcsösen alszom el, meredten ébredek. Hasamban a hold, mint hagymásokban a tél, telik. Viselem. Akár a gangról a lépcsőházba behordott pozsgások és évelők a halogének áhítat nélküli izzását. Bizonytalanul burjánhó lehelet a vacogó üvegen. Általában így érek haza. Ilyen, ahova. Az idő benne mégis, körkörös, gyökértől levélíg, míg kicsapódik, megül a képen, hogy aztán. Az egész alakos tükörben, tusolás után, a gőzben megfigyeltem. Nem ismerem határait. Ahogy nézem, könnyen elfogyok, pedig. Eszem rendesen, ha kérdezik.

Vannak szavak, melyeket nem szabad lenyelni, és van, amit nem lehet szebben ejteni. Idén ez volt a legnehezebb. Mikor a nyelv alatt melengetett, lassan felszívódó mérgek hatni kezdenek, a fülzúgás egyre erősödik. Sűrű, fehér zaj szítál. Asztronauta híg űrben, lebeg csak, nem gravitál. Aminek nem adok hangot, neutroncsillag, körülöttem kering, akár egy kihalt nagyváros, akkora. Pulzusom impulzusa. Vagy mint abban a természetfilmben a méhek, opálos burkaikban külön-külön mind az álcák, míg a dajkák rendre dolgukat teszik.

Közel s távol a törvények ugyanazok. Alma a fáról leesik. Súlya van a testnek és a szónak. Kapaszkodásnál az elengedés mégis. Nagyobb munka, több erő. Igaz, hamar kifáradok, és nehezen fejezem ki magam. Ilyenkor mélyre be kell szívni a levegőt, tiszta erőből megfeszítve, majd lassan, kifújásra ellazítva izmaim. Ez egy gyakorlat. El kell ismételní újra meg újra. Gyakorlom. Aztán majd csak valahogy.

Végzetgyök

Villanásnyi fény, másodpercnyi sistergés, és valaki a zárt ajtónablakon át is bejön. mint a gömbvillám. Előzőleg falhoz vágtam a vekkere-met. mint Luther Márton a kalamárist. Ha kinyitom a szemem (vagy azt álmodom, hogy kinyitom), a hajnali derengésben két trigonális szemüveglencsét látok, meg égnek meredő szarvakká sodort drótkefe haját. A padlón a ripityára tört számlap szétszóródott szilánkjai. A nagymutató hasát fölfelé fordító ízeltlábúként hentereg, ennek ellenére hallom a monoton ketyegést. Olyan ez, mintha tudomásul akarnák vétetni, hogy létezhet, ami nem lehetséges. Ideje összekapni magam, de épp az idővel nem stimmel valami. Hatkor elmaradt a mechanikus károgás, amire várni már a beidegződésemé vált. Ha elmaradt, a vekkert odavágnom se volt miért. Lehet, hogy nem *már* van csöndben, hanem *még*? Félkönyékre támaszkodva meredek a homályba, és várom az eszelős rikácsolást, *kelj föl, kelj föl, kelj föl*. Menj lapot szemlézni, menj szemet rongálni, menj hátgerincet görnyeszteni, ez a mentsvárad, ha kicsöppensz belőle, miből fizetsz villanyszámlát? Fizetni már semmit sem kell, hallok egy fisztulás (me)fisztulás hangot, köszönd a kényyszerhelyzetnek, amibe én hoztalak. Jöhettem volna végrehajtóként is, de tudom, hogy nincs semmi lefoglalnivaló, csak koszlott-foszlott ócskaságok, se egy laptop, se egy pecsétgyűrű, se egy perzsaszőnyeg, még restaurált rózsafaasztalod sincs, csak egy fűrészbakon álló gyúródeszka, no meg porfogók, minden mennyiségben, és azok közt sem akad fóliáns, ami ér annyit, rendbe hozható veled a számlád. Valahogy rá kellett döbbsentenem téged, ebből a helyzetből nincs más kikezcmérgés, csak amit én ajánlok, ezt célozza az áram azonnali kikapcsolása, mert te ugyanis villany nélkül nyomorult vagy, mosdatlan leszel és borostás, ha se bojlered, se villanyborotvád, cserébe viszont rohanvást készülődöd sem kell, mert úgyszincs már hová menned,

én azt is elintéztem, hogy akiket illet, tudják, nem fogsz többé lapokat szemlézni, a toprongyost kiradírozhatják az állományból. Duruzsol valaki a fülembbe, akit még csak nem is látok, ezért megpróbálok kikapogatni a kislámpát, amibe spórolásként csak tizenöt voltos körtét csavartam, olyan kis fényt talán nem sajnálnak tőlem, de az sem ég. Miféle ördögi gyorsaság ez, egy perccel a végzés után már semmi sem világít? Álljon meg a menet, förmedek magamra, mielőtt még azt hinnénk, hogy léteznek rejtelmes áramkikapcsolók, próbáljunk meg észnél lenni, a körtében elszakadhatott az izzószál, nem kell hozzá senki beavatkozása. A többi, amit gondolok, szintén képtelenség: tegnap nem tökélehték el, hogy a mai késés miatt kirúgnak, egy napja senki sem tudhatta, hogy mi lesz ma. Senki, csak én, hallom a hangot, én, aki szerinted itt se vagyok, aki kitaláltam, hogy mitől lennél kénytelen stande pityere eladni, amire vevő vagyok. De ez baromság, ordítok fel kétségbeesetten, s közben azt fülelem, dörömböl-e a szomszéd, és üvölti-e, hogy ő egész éjjel keccsölt, aki nem hagyja aludni, önző vadbarom. Ijesztően teljes a csönd, senkit se vertem föl álmából, tehát az, hogy ordítotam, csak kába révület. De más sincs rendben, hivatalos közeg nem száll ki ilyen korán, hivatalos közeg előzőleg papírt küld. Papír kell, hallom a kérdést, tessék papír, végzés áramszolgáltatás megszüntetéséről. De nincs itt senki, kötöm az ebet a karóhoz, rosseb abba, aki szórakozik velem. *Rosseb* helyett csaknem más szót használtam, de szerencsére óvatos voltam, mert még épp az hiányzik, hogy én fessek őt a falra. Na, látom, ha bármilyen gyilok foghatna rajtam, te itt helyben lemészárolnál, kajánkodik a hang, de nem lenne igazad, inkább meg kéne köszönnöd, hogy – hála nekem – nem kell többé éhbéért közhülyék közhülyeségeit előcsócsálnod a még gyagyasabbaknak. Ez a munka nemcsak számodra volt megalázó, de arcpirító volt még nézni is. Márpedig én nem fogom megköszönni, robban ki a mérgem. Nekem nem derogált ez a munka, hajnaltól kettőig voltam rabszolga, utána azzal foglalkoztam, amivel akartam, enélkül meg éhen fogok dögölni. szóval a rosseb abba, aki így belepiszkált az utolsó esélyembe! A te utolsó esélyed én vagyok, vágja rá, nem bírtam már nézni, hogy mihez adod le magad, ezért kicsit felgyorsítottam a tempót. Igaz persze, hogy az elkárhoztatásod nekem is kezdett a körmömre égni, mivel bizonyos értelemben rabszolga vagyok magam is, a határidők rabszolgája, Ekkor megálljt intve ráripakodok, most már tudni akarom, ki az ördög maga, és mit keres a lakásomban? Úgy vélem, ki kell dörgölnöm a szememből a csipát, hogy lássam, kivel van dolgom, de csipa nélkül se látok szarvakat, se patát, tehát van rá esély, hogy ez a nyomorult nap meg el sem kezdődött, a villany kikapcsolása se történt meg,

dolgozni is elmehetek s a vekker rikácsolása is odébb van. Azt kérdezed, ki vagyok, hallom a morfondírozást, hát lássuk csak. Hogy ki vagyok, azt szerintem te pontosan tudod, csak nem *mered* tudni, de megbocsáss, álkérdésekkel bibelődni nincs időm, tudniillik léteznek rajtad kívül is, akikkel ma kell letárgyalnom az elkárhoztatásukat. Tárgyalás, próbálok gúnyos hangot megütni, én inkább nevezném kész helyzet elé állításnak, illetéktelen behatolásnak, hatásvadász rémisztgetésnek, sőt visszaélésnek azzal, hogy többé-kevésbé még alszom! Akkor hadd kárpótoljalak azzal, hogy neked biankó szerződést ajánlok, ami nálunk nem szokás. Személyre szóló kedvezményként az eufóriád elfogadható részletekben vagy egészben, a kötelezettségeid pedig csak akkor esedékesek, ha már ki tudod jelenteni, hogy a falhoz vágott veckert nem akarnád megreparáltatni. Tekintsd ezt megbecsülésem jelének. Az a baj, dűnnyögök, hogy ezt a históriát én sehogysen tudom elhinni. Pedig csak emésztgesd, mondja s aggodalom van a hangjában, legjobb, ha dűlőre jutsz magaddal, mert ahogy elnézlek, akkora benned a feszültség, hogy még a végén megpattan egy ér az agyadban. Tudomásul kéne venned a helyzetet: hívtál, megjelentem. Hívta a rosseb, fakadok ki, eszem ágában sincs eladni a lel, s félbehapom a mondatot, ő meg csúfondárosan lecsap rá, na, mit nem adsz el, bökd ki, *lelkecském!* Egyébként jól tudom, hogy mi zavar, új évezredben vagyunk, és neked, felvilágosult értelmiségi létedre nem illik hinned bennem, ráadásul pont úgy rettegsz a fellengzősségtől, mint én a tömjénfüsttől. Na, *gebaszt*, csap a szájára, ezt nem volna szabad mondanom, tilos rávezetnünk titeket a lényegre, ahogy a gátlásaitokon is magatoktól kell túljutnotok. Bezzeg könnyű a dolga Belialnak meg Asmodeusnak a vállalkozókkal, vagy Isacaronnak a menedzserekkel, azokat nem kell győzködni, kapva kapnak egy ilyen ajánlaton, csak nekem kell örökké veletek, skrupulózus lateinerekkel kínlódnom. Örökké? Azért közölünk se mindenkit kell győzködni, dögivel találhat prononszírozott értelmiségit, aki epedve várja, hogy valaki vevő legyen a lelkére. Nem is értem egyébként, mi szüksége rám, hozzájuk képest én egy senki vagyok, engem úgy szokás kezelni, mintha nem is léteznék, ugyanis... Ne részletezd, vág a szavamba, az érzést ismerem, de az, hogy engem ki kezel így, és miért, most nem tartozik ide, legyen elég, hogy számomra igenis fontos a megszerzésed. A dolog úgy van kifundálva, hogy vihetek akár naponta féltucat lelket is, attól még nem biztos, hogy lesz elszámolható teljesítményem. Tudniillik aki túl könnyen adja el magát, rögtön értéktelenné is teszi a tranzakciót, hiszen megszűnik a szó igazi értelmében értelmiséginek lenni, de bezzeg rovancsoláskor én kapok szemrehányást, amiért ilyenekre pazaroltam

a varázslati tőkét. Mindig a kortársi protokollba tartozó, minőségi lelkekért gyötörnek, én meg hiába mondom, hogy ez képtelenség, mert vagy kvalifikált kitűnőség valaki, vagy a protokollba tartozik, a kettő együtt nem létezik, a cégnél ezt nem értik, de te, ugye, kapisgálsz? Ez az okoskodás gyanút keltően hasonlít arra, amit én szoktam már szinte rögeszmésen is hajtogatni, de az ő szájából nem lehet más, csak csalétek, nyilván azért ekhózza az én gondolataimat, hogy bátrabban adjam ki magam előtte. Hanem hát átlátok a szitán, és ha eddig túl engedékeny, sőt barátságos voltam, annak vége, tisztelt provokátor vagy ágens uram, hátrább az agarakkal, ilyen könnyen nem fog a bizalmamba férkőzni. Rá is förmedek, álljon meg a menet, nemhogy itt nem tartunk, de már azt sem értem, milyen alapon tegez? Nem őriztünk együtt libát, és bár ennek kifelé nem sok jele van, én a magam területén vagyok valaki, de mit tud felmutatni – maga? Kétségkívül be tudott surranni ide a zárt ajtón keresztül, de erre egy kvalitásos betörő ugyanígy képes! Válaszul kényszeredett sóhajt hallok, mintha őkelmét sértené, hogy kilétének bizonyítására kényszerül. Rendben van, mormolja, s aztán egy csattanást hallok, olyat, mintha kiment volna a biztosíték, és kékes füst terjeng, nna, talán erre is képes egy *srenker*? Kecskeszakállas fizimiskája átváltozik prófétai körbozonttá, és egy rogyant figura áll a szobámban. Megtapsolom a mutatóujjat, de kissé sértőnek érzem, hogy ilyen olcsó, mondhatni bazári szemfényvesztéssel próbál levenni a lábamról, mintha azt akarná tudtomra adni, hogy az ő köreikben ilyen kevésre taksálnak. Azzal vágok vissza, hogy megkérdem, hát a háromágú szigony hol marad? Látogatóm erre nem is reagál, a saját sérelmeiről beszél valakihez, aki (föltartott feje azt jelzi), a plafon és az álmennyezet közti üregben, vagy annál is följebb rejtezhet, és érződik, hogy azzal a valakivel régóta zajló vitában áll, minek következtében minden, ami éppen történik, pro vagy kontra adaléka lesz valamelyikük álláspontjának. Hallanom kell, hogy az én iménti mondatom is kapóra jön neki, mert a fülem hallatára hivatkozik rá, és mélységes megbántottság rezeg a hangjában, ide vezet az, ahogyan bántok velem, itt az eredménye a degradálásnak, ez a fickó még a tegezést is kikéri magának, kétségbe vonja a démoni kompetenciámat, direkt derogál neki, hogy *csak* velem tárgyal. Mindig mondtam, ugye, hogy az ügyfeleim megérik, ha nem számítok nektek, ha nem egyenrangúként kezeltek, de bezzeg ezt szóbahozni sincs jogom. Pedig épp a munkámhoz lenne rá szükség, hogy közismert, respektált sátán legyek, akkor a megkörmöztetett is másképp fogadnának. Ne mondd, hogy nem így van, mikor bizonyos kerubok a múltkor azt pedzegették, hogy vannak másodrendű *gyehennisták*, akik a fogyatékos

képességeikkel szinte kompromittálják a többieket, eszetek ágában se jutott ezt mindannyiunk közös sérelmének tekinteni, kiállni mellettem, inkább túrtétek, hogy holmi szeráfok és puttók szabják meg a mi értékrendünket. Csak a szárnyatokat vonogattátok, s a végén én lettem megbélyegezve, mint akit elvakít a pitiáner önzés és hiúság. Megérint a panaszos hangban lappangó fájdalom, mi több, a sérelme felzaklatóan ismerős, az én szájam ízét hasonlóknak szokták megkeseríteni. Köhintek egyet s ő ráeszmél, hogy hallom, amit mond, és el is kezd magyarázkodni, tudnod kell, hogy a magam szférájában egykor én is olyan renitensnek számítottam, akihez a kiforratlansága ellenére nagy reményeket fűznek, és eleinte, mármint pár ezer évig, komoly kísértenivalókat bíztak is rám. Csakhogy én senkivel szemben nem tettem hangfogót a számra, és persze mások lettek a kedvencek, akiknek az enyéimnél nagyobb hibákat el is lehetett nézni, belőlem meg mi lett, hát az, akit majd egyszer, ha muszáj, be lehet áldozni, fel lehet kínálni, hogy tessék, mi nem vagyunk klikk, nem védünk mindenkit, őt például nem fogjuk megvédeni, és ha ez nem tetszik, az közösségellenes magatartás, fel is út, le is út. A kifakadásán még most is úgy ütnek át a sérelmek, mintha frissek volnának, s azon kapom magam, hogy kezdenek megváltozni az érzéseim, már annak is esélyt adok, hogy ami történik, nem révület, nem kábulat, talán létezik, talán nem, de arról, amit mond, tapasztalatból tudom, hogy lehetséges. Mikor megszólalok, változtatok is a tónuson, árulja már el, kit tisztelhetek önben? Éppenséggel megmondhatom, feleli, de az hótziher, hogy a nevemet még a бүdös életben nem hallottad, engem ugyanis a felsorolásokból is ki szokás felejtetni. Tehát: Samael vagyok, egy a „futottak még...”-ördögök közül. Egyébként, visszatérve a megjegyzésedhez, libát nem őriztünk együtt, de én téged azóta őrizlek, hogy leültél valamelyik betűgyártó gép mögé, és életedben először, te, a gyerek, kapásból azt a szót pöntyögted le hogy *nem*. Akkor rendeltek melléd. Mint micsodát, kérdezem, anti-nemtőt, óv-ördögöt? Mint olyan valakit, aki ügyel rá, hogy ne legyen belőled se ájtatos manó, se képmutatóbajnok. Szívesen vállaltalak, de azt még nem tudtam, hogy ezzel a sorsom megpecsételődik, mert végleg intellektuelek kísértője lesz belőlem, márpedig az értelmiség nálunk is reszti, ezért olyan szárnalmas a vele foglalkozók arzenálja, az, amit az imént magad is lesimfáltél. Bocsánat, suttogom, nem sértő szándékkal tettem. Tudom, legyint Samael, csak csalódott voltál, hogy nem valami híresebb sátán jött hozzád. Ne is tiltakozz, hallottam a kis célzásodat egy bizonyos *mefisztulás* hangra. Vigasztaljon, hogy ez a másodosztályú ördög a szokásosnál nagyobb megértést tanúsít irántad, sőt, a rád ügyelés nekem tulajdonképp smakkolt, ezért

hordtalak bizonyos értelemben a tenyeremen. S mintha a szavai tartozéka volna, parányi lángocska kezd sisteregve táncolni a tenyere közepében, hogy aztán a rácsukódó marok elfojtsa. Ez jobban meghat, mint amennyire az átváltozós hókuszpókusz viszolyogtatott. Töprengő hallgatásomat félreérti, ki vele, mi a gondod, a bazári szemfényvesztő majd segít rajta. Rögtönzők hát egy gondot, nehogy megbántsam. Tudod, eszembe jutott a jótanács, amit a legutóbbi pályázatom után kaptam, akkor mondta valaki, hogy szerinte nem is a beadott műveimre mondanak nemet, elég ahhoz a puszta nevem is, ő viszont nem érti, hogy miért nem változtatok rajta, be kéne adnom ugyanazt a szöveget más néven, hiszen a név csak egy hülye exhibitionistának fontos, annak, aki nem a művét, hanem a nevét akarja nyomtatásban látni, s én egy pillanatra elméláztam azon, vajon nincs-e igaza? Jaj, szegény Samael, szakítom félbe magamat, jól meg vagy áldva velem, egy ilyen balfácánnal. Ha kérhetem, mellőzzük az *áldás* szót, szól rám, de valamire ráhibáztál, a név néha szerintem is csak púp a hátunkon! Hirtelen közlékennyé válik, világra jöttemkor például én is Mefisztotelesz voltam, de a termetem miatt azzal csúfoltak, hogy csak *Mefisztó fele* vagyok, azért lettem Samael. Ami pedig nem a méretemből, hanem az eszköztárból hiányzik, azt empátiával pótolom Téged például nem hajszoltalak bele semmi olyasmi-be, amivel csak elbukni lehet, pedig azzal siettettem volna az alkunkat, de láttam, hogy önsorsrontó vagy, aki nem szorul ördögi segítségre, idáig is úgy harcoltad le magadat, hogy én se intézhettem volna különül, rossznál rosszabb lakások után kötöttél ki ebben az egérlyukban, jól fizető munkáknak fordítottál hátat, hogy független lehess, úgyhogy inkább szakmányban írtam rólad az igazolójelentéseket, és halasztottam a határidőket, mert imponált, hogy minél keserűbb a szád, annál izgalmasabbak a gondolataid. és minél izgalmasabbak a gondolataid, annál kevésbé jut hely számodra a szellemi életben. Mit tudhattam ehhez hozzátenni én? No, azért tudtál, vágom rá, ma például idepofátlankodtál villanykikapcsolás címén, hogy megfossz a munkámtól, ami elég sötét húzás volt tőled. Igen, mondja ő lesúnyt fejjel, szánom is, bánom is, és mintha káprázna a fülem, szégyenkező paták kaparászását vélem hallani. Azért folyamodtam ilyesmihez, dűnnyögi, mert tudtam, hogy ma úgylis lejár az elkárhozási határidő, megkötjük az üzletet, és mindenért kárpótolhatlak! Egyébként itt az alkalom, kérj bármit, ami eufóriával töltene el, hatalmat, hírnevet, háremet szexbombákból, autó- és helikopter-parkot, valutát, garantált árfolyamú részvényt, ha kihagytam valamit, pótolod. Aprót rándítok a vállamon, köszönöm, semmi se kell. Szemrebbenés nélkül folytatja, ha direktben nem akarsz pénzt, megértem, és

szerzői honoráriumként? Ha például a műveidet lefordítanák minden világnyelvre? Vagy színpadra adaptálnák? Vagy megfilmesítenék? Mit szólnál egy életmű-sorozathoz? Dömpingkiadásban! Ez rád nézve se volna kompromittáló, mert a jogdíj nem olyasmi, amit a lelkéért cserébe bárki megkaphat, ez testreszabott, csakis lateinereknek szóló ajánlat. Ugye tátogsz, mint a partra vetett hal. Jó, akkor kérek egy aláírást ide, a szerződésre. Zavarban vagyok, nem akarom őt sem kiábrándítani, sem leforrázni, de bosszant, hogy diabolikus mentor létére ilyen kevéssé ismer. Igazán tudhatná, hogy életem hézagait más dolgokkal szeretném kitölteni, nem azzal, amiket felkínált. Most meg mintha hallaná az aggályaimat, felel is rájuk, és bár nem találja el, hogy mire vágnék, elkezd oldalozva közelíteni hozzám. Áltatod-e még magad azzal, hogy az idő majd meghozza az elismerést? Hülyíted-e magad azzal, hogy bezzeg, ha jobbak lennének a munkáid, a világ elkezdene megbecsülni? Hagyjuk a világot, felelem, jobban érdekelne, hogy *neked*, a nagy empátiáddal tetszik-e, amiről és ahogy írok? Bosszankodva hes-senti el a kérdést, tökmindegy, hogy mit gondolok, nekem úgyszólván hivatalból muszáj forszíroznom a sikeredet. Szóval nem szereted a műveimet, fordítom le a válaszát, akkor viszont örülhetsz, hogy nincs témám, hogy nem szaporítom a fanyalognivalót! Hallod-e, ez itt nem író-olvasó találkozó, förmed rám, ez a te elkárhoztatási műveleted, és nem érek rá a szerzői érzékenységeddel bíbelődni. Szóval csak hivatalból szurkolsz, összegzem a lényegét, akkor a kívánságaimat illetően se fogunk zöldágra vergődni. Samael nemhogy nem érzékeli az aggályaimat, még nagyobb fokozatba kapcsolva folytatja a győzködésemet. Higgy nekem, én csak elég hosszú ideje létezem, és tanúsíthatom, hogy az idő lófaszt sem hoz meg, nemhogy igazságtételt vagy méltányosabb megítélést. Ez attól következnek be, ha az emberek elolvasnák, amit írsz, de rólad régóta csak azt hallják, hogy nem számítasz, tehát a munkáid véletlenül se kerülnek a kezükbe. Ezen az idő nem változtat, mert ez egy ördögi circulus vitiosus (és nem magamra célok!), ez legfeljebb presszió hatására változhat meg, és ahhoz kellek én, hogy ördögi nyomás nehezedjék rájuk, mármint a véleményformálókra, aztán bánom is én, miért olvasnak téged, ki félelemből, ki tekintélytiszteletből, ki sznobságból, tökmindegy, a pusztaság kevés hozzá. Samael szemlátomást azt hiszi, hogy gondolkodóba ejtett, pedig elég magam elé képzeltem az így szerzett ismertséget, és nemhogy ráéheznék, a hányinger kerülget tőle. De mivel hallgatok, azt gondolja, csak a konkrétumokra várok. Nézd, ötven éves vagy és tíz könyved jelent meg. Ezt a számot meg kell duplázni. De ha nincs mivel, vetem közbe, jó ideje semmi sem izgat annyira, hogy meg

akarjam írni. Lárifári, intézi el ezt egy legyintéssel, én nemcsak a publikációk számán változtatnék, de megteremteném hozzá a garantált visszhangot is, az meg majd meghozná a kedvedet. Ha kézbe veszem a dolgot, többé nem fordul elő, hogy a műved jelentéktelenségét már a róla szóló cikk terjedelmével megüzenjék a lapok, és még azt a szösszenetet is jó egy évvel később közöljék, nehogy te frissen bekerülhess a szellemi élet áramába, és urambocsá' elkezdj mások számára létezni! De mondok mást: faksimile kiadásban közreadjuk a papírokat, amikkel a seggedet kitörölted. Abból aztán igazán van elég. És ne kérdezd, hogy ez mire lenne jó. Arra, hogy belülről simogasson a tudat, akármit megengedhetsz magadnak. És ha jó a közérzeted, uccu, megjön az ihlet is. Garantálom, hogy többé nem megy komoly értelmiségi számba, aki a szarlenyomatodat nem ismeri, nem elemzi, nem áll elő újabb értelmezéssel, nem kiált ki téged irányzat-, sőt iskolaalapító mesternek. Szegény, buzgó ördögöm, ez fut át a fejemen, szorult helyzetben lehetsz, ha én ennyire kellek. Mondj már valamit, a kurva szentségit, ordít rám, és megint a szájára csap, na tessék, egy újabb kihágás. És mintha bajnak ez nem volna elég, a falat is megdöngetik, kuss legyen odaát, aludni akarok! Samael kezd már ingerültté válni, egyszerűen nem értem, mi a bajod az ajánlatommal? Semmi, vágom rá kellektenül, azon kívül, hogy nem tudok mit kezdeni vele. Sajnálom, nekem nem az hiányzik, amit te kínálgatsz. Ezek szerint valami azért hiányzik, szögezi le, és hirtelen felordít, hát persze, annyi mellőztetés után nagyobb elégtételre vágysz. Eltaláltam? Lássuk csak, mi lehetne az. Ugye, az kevés volna, kezd kóstolgatni, hogy a te könyveidből fogyjon el a legtöbb, és a híveid, ha dedikálsz, extázisba esve sikongassanak? Ne felelj, rossz ötlet, mire mennél vele? No, de ha elintézném, hogy anatómát mondjanak ki mindenkire, aki nem téged tart a legnagyobbnak? Jó, látom, ez sem az, inti le magát, de már fél az újabb elutasítástól, és elkezd másfelé keresgélni. Ha netán attól tartasz, hogy a szerződést a véreddel kell megpecsételned, megnyugodhatsz. ma már éppen csak ráírjuk az okmányra, hogy RH-pozitív vagy, s azzal kész. Az első euforikus pillanat dolgát is sokkal lazábban kezeljük, mert beláttuk, hogy kimeríti a tisztességtelen üzlet fogalmát, ha egyetlen boldog pillanattért kérjük el valakinek a lelkét. Inkább bevezettük az első előtti pillanat terminust, ami kívánságra a végtelenségig tágítható. Így se? Samaelen kezd úrrá lenni a kétségbeesés, és mert úgy látja, az üzleti szempontok hatástalanok, végső eszközként érzelmi húrokat kezd pengetni. Ha te nem állsz kötélnek, engem visszaminősítenek, és mit gondolsz, mivé? Azontúl arra fognak használni, hogy pártpropagandisták utcán eldobált, egyszer használatos, szemétre való lelkeket söpörjem össze.

Aminél már nincs lejjebb. Szeretném Samaelt valamivel megvigasztalni, de mert járatlan vagyok a gyehenna belső viszonylataiban, tétován csak annyit dadogok, ha ez segít, én kész vagyok tanúsítani, hogy az alkunk nem miattad hiúsult meg, te valóságos tűzijátékot prezentáltál, káprázatos dolgokkal kecsegtetted, minden más lateiner kezét-lábát törve kapott volna utána, és én vagyok, aki meg sem érdemelt ilyen kísértőt, de mit tegyek, számomra ebből nem fakadna eufória, képtelen volnék elfelejteni, hogy a jó, ami történik velem, nem magától történik, pedig a *magától* volna a lényeg. Ez részemről nyilván beteges hiúság, de ha a sikert nem magamnak köszönhetem, akkor az olyasmi, mint ezüst mellett a pakfon, kolozsvári bacon mellett az ersz-szalonna. Samaelből bugyborékoló lávaként tör fel a keserűség, s állával a plafon felé bök, ezek tehetnek róla, ezek, direkt hoznak ilyen helyzetbe, mintha nem is a lelked megszerzése lett volna a cél, csak ürügy kellett a kitasztásomhoz. Ha valakinek, hát neked ismerős ez a történet. És azt is tudod, hogy mennyire tud fájni! Pályakezdő, mondhatni ördögfióka korom óta csak a Jaldabaoth elleni harcnak éltem, és mindenestől rábíztam magam Luciferre, aki, ugye, fényhozó, azt hittem, hogy ő felelősnek érzi magát értem, és nem néztem, hogy a köréhez tartozás nem árt-e nekem, most meg a saját hiszékenységem rág belülről, mint diót a féreg és ott tartok, hogy már semmi más nem tart ezen az oldalon, csak az angyalok arroganciája, mert azt még jobban utálok. Hallgatom őt, a szívem majd megszakad érte, de hirtelen, mintha villám csapna belém, megvilágosodás ér. Ne lógasd az orrod, kiáltok rá, mégis kötünk szerződést! Na neee, hüledezik, lesz vásár? Lesz bizony! Az ugyan nem kell, amit kínálnál, de szíves-örömet megveszem a lelkedet. Na neee, tiltakozik újra, ki hallott már ilyet, ember veszi meg a sátánja lelkét? Ocsmány dolog átverni egy szegény nekibúsult ördögöt. Egyébként rosszul járnál, próbál viccelni, tudniillik nekem nincs olyanom. Dehogynincs, torkolom le, amióta csak itt vagy, folyton kitör belőled! Hm, morogja és bizalmatlanul végigmér, mondjuk, hogy odaadom. Mire jó az neked? Válaszként klaviatúrát rajzolok a levegőbe. Mire? Megírlak, Samael.

Adorjáni Anna

(A kotlás)

Kot, kot, kot! A csűrben ülök és kotlok. Tegnap kezdtem el a kotlást, és már nagyon vártam, hogy jöjjenek haza az óvodából, hogy folytassam. Anya tegnap kiküldött, hogy szedjem össze a tojásokat. A tyúkok a csűrbe tojnak, én már tudom, hogy hova. A tojásokra nagyon kell vigyázni, amikor viszem. A kezemre ráragadt egy toll és bűdös volt a kezem, olyan, mint amikor kopasztunk.

A barackfa alatt főzzük az üstben Apával a vizet. Apa belemártogatja a tyúkot. A lábától fogja, úgy lóbálja. Én csak nézem és várom, mikor lesz kész. Amikor kész van, egy újságon elkezdjük kopasztani. Tépjük a tollát, de nem fáj neki, mert már nincs vére. Apa levágta, és a fehér tálba megfogta a vérét. Ahonnan kihúzom a tollat, ott lyukas lesz a bőre. Jól jön a sok toll, alig kell meghúzni. Amikor nincs bevizezve, akkor nehezebben tépődik ki.

Egyszer kergettem a tyúkokat a tyúkudvaron. „Ne bánts d a tyúkokat, mert kapsz!”, kiáltotta Postás Etuka át a kerítésen. Amikor már nem látott, folytattam. Elkapom a kendermagos tyúkot! Fut a tyúk, kapkodja a lábát! Ha kacagok, nem tudok jól futni. Úgyis elkaplak, úgyis elkaplak! Megfogtam, most a földön fekszünk. Kitépem a tollát. Vigyázni kell, nehogy megcsípjen. Benyúlok a szárnya alá, hogy ne csapkodjon. Izzadt a hónalja. Elengedem, és tyúkszagú lesz a kezem.

Bevittem a tyúkot, és Anya azt mondta, hogy én fogom megenni a szívét. „Ha megeszed, akkor meggyógyulsz, és nem lesz többet szívzörejed.” Papónak is beteg a szíve. Neki már infarktusa is volt, amikor a templomkertben voltunk. A gyerekeknek még nincs infarktusa, de azért néha el kell menni a városba vért venni. A vért a kórházban veszik, egy fehér ajtó előtt állunk,

ott van Anya is. Azt akarom, hogy ne én következzek. Úgy sírok, hogy megfájdul a torkom. Nem akarom, hogy vért vegyenek! Utána megröntgeneznek. „Na, már túl is vagyunk rajta, kellett ezért ennyit bömbölni? Mit gondolnak most kint rólad az emberek?” A röntgenhez be kell menni egy sötét szobába és leülni egy székre. Azután rá kell tenni egy hideg lapra a hasad. Ez a röntgen.

Anyának azt mondom majd, hogy elejtettem egy tojást. De nem kérdezi, hogy hol van az, amit eldugtam. Mert egyet titokban eldugtam a csűrben. Azt költöm ki. Elmondtam Zelikének az óvodában. „Nem fog kikelni”, mondta Zelike. Anya is azt mondta, hogy az ember nem tud tojást költeni. Úgyis ki fog kelni, majd meglátják!

A csűrben ülök a szénában, és hallgatom, hogy zörög-e a szívem. Nem hallom, csak a gólyát. A csűr tetején kerepel. Csak kicsit merek megmozdulni, nehogy elrontsam a kotlást. Felfele a lécek között ki lehet kukucs-kálni a csűrből. Oldalra dőlök, hogy megnézzem a gólyát, és két lécc között a szemembe süt a nap. Száll a por a csűrben. A kicsibére gondolok, amit kikeltetek. A kezemben tartom, és érzem, milyen gyorsan dobog a madár szíve. Hideg a lába, még nem tyúkszagú, pihe-puha, és gumiból van a csőre. A szájamhoz teszem, de nem puszirom meg.

(A hajmosás)

„Inkább mondd azt, hogy négyéves vagy”, mondja Anya. A konyhában egy tálban mossuk a hajamat. A tálát egy székre tettük fel. Ha kipriccol, az nem baj, csak vigyázni kell, hogy ne verjük le. A vizet a kályhán melegítettük. Lehajtom a fejem, lóगतom a hajamat a tálba. Anya egy csészéből tölti rá a vizet, a hajak között a fejemre csorog, és megéget. „Ssz!”, mondom, és Anya a vederből merít egy kis hideg vizet. A vizet az iskolaudvarról hozzuk, mert nálunk a kútban rossz a víz. A két ujjával kevergeti a tálba, kocog a gyűrűje, amikor a tálhoz ér. „Jó?”, kérdezi. Azt mondom, hogy igen, de túl forró. Ha megfújjuk sokszor a teát, akkor kihűl. „Forró, forró, eléget!”, mondom magamban, és fújok.

Egyszer túl hideg lett a melegvíz. Hideg vízzel rossz a hajmosás. Zelike akkor is fél a hajmosástól, ha jó a víz, és sír, amikor mossák. Én mindig nagyon várom a hajmosást, de Zelikének azt mondtam, hogy utálok én azt, mert ő már volt tetves. Az óvodában már mindenki volt tetves, csak én nem.

A serkék fehérek, körömmel lehet pattogatni őket. Amikor Zelike tetves volt, nem ülhettem mellé, mert akkor átmásznak a tetvek az én fejembe is. Viszket a fejem, ha a serkéken gondolkozom. Azt képzelem, hogy én is tetves vagyok, és le kell vágni a hajamat, és meg kell mosni petróleummal. Mostmár jó a víz, Anya samponozza a fejemet, és habzik. Nyikorog a fejem a sampontól, és kell kacagjak. A Kicsit fürdetés közben szoktuk csiklítani. „Kuc-kuc-kuc!”

Amikor főztük a vizet, trikóban ugráltam a konyhában. Úgy ugráltam, hogy felemeltem az egyik kezemet, mint az indiánok. „Ezer-kilencszáznolcvan-négy!”, mondogattam közben. „Le fogod forrázni magad”, mondta Anya. Most még gyorsabban ugrálok. „Fiam, ezt többet meg ne halljam a szádból!”, mondja Anya. Utálok, amikor azt mondja, hogy fiam. Én lány vagyok és ezerkilencszáznolcvannégyben születtem. Ma tanultuk meg az óvodában. Anya megszorítja a karomat, pedig már nem ugrálok. Azt kiáltom, hogy „Miért!” Még azért is mondom tovább magamban az ezer-kilencszáznolcvan-négyet. El fogom mondani százszor, és sosem tudják meg.

Apa benéz az ajtón, „Miért, miért! Mert még kicsi vagy, és bekakálsz”, mondja. Anya ráteszi a hajmosó tálat a székre. „Vigyázz arrébb!”, mondja, és beletölti a forró vizet. Odaállok, és azt mondja, ezután mondjam szépen azt, hogy négyéves vagyok. Én nem szoktam bekakálni, de egyszer bepisiltem, amikor kacagtam. Rózsi, a cágányné is bepisilt, amikor jött kéregetni. A cigányok mindig jönnek, és kéregetnek, hozzánk Zoli cigány és Rózsi jár. „Adjék tíz lejt!” Rosszul mondják, de azért adunk. Most Anya kenyeret vág neki, Rózsi az ajtó mellett áll, és a rokokója alól kicsorog a linóleumra a pisi. Teszem magam, hogy nem látom. Félek, hogy Rózsi megszid, ha észreveszi, hogy megláttam. Vagy elvisz. Anya odaviszi Rózsinak a kenyeret. Nem akarom, hogy belelépjen. Kaparom az asztalon a fekete vonalat, ahol a kávéskanna kiégette. Anya kikíséri Rózsit. Amikor becsukódik az ajtó, odanézek. Sok vér is van benne, és Anya papucsának a nyoma. Beszaladok a szobába, nehogy Anya azt higgye, én csináltam.

Anya egy ronggyal törli a vizet, amit a hajmosással kipriccoltunk. Én bent ülök az ágyon, és turbán van a fejemben. Anya csavarta fel a törölközőből. Megpróbálok törökülésbe ülni, és azt játszom, hogy Kismukk vagyok, a törpe. „Tegyük fel a Kicsimukkot!”, kiáltom ki Anyának. „Most nem, mert mindjárt fektetem a Kicsit”, mondja Anya. Leveszem a turbánt. Úgyis tudom kívülről az egész Kismukkot. Az ablakhoz megyek, hátha jönnek a cinkék.

Az ablakban állok, kint lóg a szalonna. Apával felfűztük egy drótra, és kitettük az ablakba, hogy legyen mit egyenek a cinkék. Ha csak állok, és

gondolkozom, jönnek a cinkék, mert nem félnek, és akkor nézhetem őket. A cinkéket szeretem nagyon. Ha azon gondolkozom, hogy miért nem jönnek már, megijednek, és elrepülnek. A Kismukkot mondom magamban, de közben mégis arra kell gondoljak, hogy miért nem jönnek már. Úgy szeretném! Anya bejön és felgyújtja a villanyt. „Gyere el vizes hajjal az ablaktól, agyhártya-gyulladását fogsz kapni!”, mondja. Nekem már kemény a fejem, de a kicsibabáknak puha az agyhártyájuk. A kicsibabáknak kell tartani a fejét, hanem hátracsuklik, és akkor meghalnak, vagy bénák lesznek. Nem akarom, hogy a Kicsi meghaljon, vagy béna legyen.

Apa a fotel mellett áll a hajszárítóval. Int, hogy jöjjenek. Odaszaladok, és felmászok a karfára. Apa beindítja a hajszárítót. Én burrogok, és libabőrös leszek. Befúj a nyakamba is, a blúzom alá, és kacagok. „Kész vagyunk”, mondja, „menjél, segítsél anyádnak a fürdetésben!” „Még nem vagyunk kész”, mondom. Azt akarom, hogy Apa még fújja a meleget, és kacagjunk. „Nem pocskoljuk a villanyt”, mondja Apa. „Gyere, hozd ide a Kicsi hálósákját”, mondja Anya. „Fogadj szót anyádnak”, int Apa, és elteszi a hajszárítót.

(A hergelés)

Az óvodában vagyok. Amikor az óvónéni nem néz oda, kicsit megmozdítom a térdemet. Rosszak voltunk és letérdepeltetett a kukoricára. „Melyikötök kezdte?”, kérdezte az óvónéni. „Akkor letérdepel szépen az egész csoport!” A kukoricától megfájdul a kezed is. Egyszer fejtettük a kukoricát az udvaron. Jött egy remorkás autó, leborította a sok kukoricát a nyárikonyha elé. Az asszonyok is jöttek törni. Apa adott egy szerkezetet, azzal kell fejteni a kukoricát. Olyan, mint az egérfogó, csak a fele.

A kukorica nagyon kemény, elég nehezen lehet lekaparni a csutikáról. A kukoricából lesz a kakas, amit a városban lehet venni az utcán. Egy vonalas lapba teszik, és nagyon finom. Az alján vannak a tyúkok, amik nem patogtak ki. Nehéz elharapni, de azokat is mind megeszem. A kukorica tetején ülök, és nézem a vízhólyagot a kezemen. Ki akarom pukkasztani, de félek. Csak víz folyik ki belőle, de úgy is fáj. Ráteszem a kukoricatörőt, és megnyomom egy kicsit. Behunyom a szemem, és várom, hogy már fáj-e. Nem merem kipukkasztani. Valami szomorúra akarok gondolni, de semmi nem jut eszembe. Nem akarok nyápic lenni. Elhatározom, hogy háromig számolok, és akkor úgy megnyomom, hogy kipukkadjon.

Az óvodában megtanultunk angolul számolni: ván-csú-szrí. Zelike megdobott egy kukoricával. Nem merek Zelikére nézni, mert akkor kacagni fogok. Most szomorúak kell legyünk, ameddig az óvónéni megbocsát. Az óvodában lesz egy szereplésünk. Én leszek a farkas. „Farkas-barkas, bújj elő!”, akkor jövök én. Kell szaladjak, mert jön a gazdaasszony a sodrófával. Zelike a gazdaasszony, és végül jól elpáhol. Egyszer hazudtam Zelikének. Azt mondtam, hogy Apának van egy olyan szerkezete, amivel el lehet látni a holdig és a bolygókig, sőt, még Amerikáig is. Zelike azt mondta, hogy nekik meg van tévéjük. Apának nincs ilyen szerkezete, de nagyon szeretném, hogy legyen. Amikor hazamentem, nagyon félttem, hogy amikor egyszer Zelike átjön játszani, megkéri Apát, hogy mutassa meg azt a szerkezetet. Apa nagyon megharagudna, hogy hazudtam.

„Szégyelld magad!”, mondja Apa. A sarokban állok, és azon kell gondolkozzak, amit csináltam. Anya sír, mert hergeltem. „Ne hergeld anyádat”, mondta Nannyó, amikor nálunk volt. Anya beárult Apának, hogy amikor a városban volt, én feleseltem. Apa megharagudott és beállított a sarokba. Én is kell sírjak, de visszatartom. Én ezt nem akartam! Amikor majd kiállhatok, bocsánatot kell kérjek. Igazából kell bocsánatot kérjek, nem csak úgy, hogy mondom, hogy bocsánat. Egyszer nagyon jött a kacagás, amikor bocsánatot kértem, pedig igazából szégyelltem magam. Anyától és Istentől is bocsánatot kell kérjek, mert ő mindent lát. És azt parancsolta, hogy tiszteld Apádat és Anyádat.

Nobiékra gondolkodom, akik kilencen vannak testvérek, és a szüleik soha nincsenek otthon, mert elmentek, túl a tengeren. Van egy elefántjuk, felülnek a hátára, és mennek kalandozni. Nobi, Edu és Csúton, ők a legjobb barátaim, és mind fiúk. A többi testvérüket otthon hagyják, mert még kicsik. Engem magukkal visznek, mert én nem vagyok olyan kényes, mint a lányok. Apa szól, hogy kiállhatok a sarokból. „Gyere ide, fiam!” Most kell bocsánatot kérjek. Állok Anya előtt, és elmondom a bocsánatot. Apa a hátam mögött áll és nézi, igazából mondom-e. Anya meg akar ölelni, de én kibújok a kezéből, és elszaladok. Kifutok a kertbe, a Mendekbenfára.

Ondřej Buddeus

AZ ÖKÖRSZEM (work in progress)

Nemrég hallott(am)
egy konceptművésről, a nevére
nem emléksz(em)ik (de innen üdvözl(öm)!) Arról
volt szó, hogy nézne ki egy keresztény temető
ha Jézus az akasztófán hal meg
magát a művet nem látta(m), de gondol(om)ja
csupa kis akasztófa volna a temető Tegnap
bepéült a lakásba egy madár, nekiment
a falnak, leesett a földre, magához tért
felszállt megint és megült egy képkereten
nyilvánvalóan sokkosan
viszont
hogyan nézne ki a temető, ha Jézus
egy kifejtett vipera marásába hal bele
vagy élő fáklyaként
egy katakombában csigára feszítve
vagy véletlenül egy elhaladó villamos kereke alá esik
vagy súlyos mániás depressziótól űzve kiugrik az ablakon
vagy gondosan rámarkol
ablakpucolás közben a hatodikon a levegőre
ha villamosszékbe ültetik
ha kulákosítják és az uránbányában töltött
tíz év után végül elviszi a rák
A macskát bezárta(m)
a belső szobába és óvatosan

közelített(em) a madárkához Csak nézett
rá(m) mozdulatlanul, érzelmek nélkül és vagy
tudta hogy úgyis megöl(öm)i
és akkor nem érdekes, vagy feltételezte
hogy úgysem öl(öm)i meg és akkor is tökmindegy
hogy nézne viszont ki, ha Jézust
a Babij Jár-i mészárlásban lövik tarkón
ha alkoholista és belehal
hogy minden életfunkciója összeomlott
ha a (neo)nácik késelik meg és a sebek meg az agyvérzés
viszik el
ha a bánatba hal bele
ha egy bika átdöfi a tüdejét és felsérti a gerincét, mert
Pamplónában elbízta magát
ha élve betemeti a metánrobbanás egy lengyel bányában
ha leesik a teraszról és hosszan él kripliként, mire meghal
ha szívrohamot kap a focipályán és nem tudja végigjátszani
ha narkósként hal meg
ha az érfalait elzárja a zsír vagy
elviszi a vastagbélrák
ha túladagolja az inzulint
ha egy Malajziába behurcolt ritka betegségben hal meg és az orvosok
nem tudnak segíteni
ha egy tankrepez
tépi fel a gyomrát a Gáza-övezetben és elvérzik
ha online youtube közvetítésben hal meg
ha nem tér vissza a NASA űrmissziójáról, egy katonai bevetésről
Vietnamból, Afganisztánból, Irakból,
ha méregbe mártott nyílhegy fúródik a hátába
ha medve támad rá a Tátrában és halálosan megsebz
ha veszett róka harapja meg
ha elviszik a fertőzések, miután nyolc évet lehúzott az utcán
ha agydaganata lesz
ha elfelejti, hogy kicsoda és meghal, mint valaki más
ha nem hal meg, mert Évát nem csábította az alma, Ádám meg
csak egy nagy dumás
ha meghal a királyért / a hazáért / anyuért / apuért
ha fülhézagába mérges csalmatot öntenek

vagy tiszta bort
ha tuszi
ha elhagyja az ereje a viharban egy grönlandi turistaátkelésen
vagy amíg áthajózik Afrikából Amerika valamelyik déli államába
ha cserbenhagyásos gázolás áldozata lesz a zebrán
ha az Európán végigsöprő kolerajárvány utolsó hulláma viszi el
ha afrikai betegápolás közben HIV-fertőzést kap
ha kora reggel munkába megy és belerohan egy kamion
ha leszakadt elektromos vezetékhez ér
ha átesik egy komp korlátján és senki nem veszi észre
ha két hete nincs víz a szülőfalujában
és nem jön a humanitárius segítség
ha az ausztrál partoknál úszás közben megcirógatja
egy kockamedúza
ha a metrón egy öngyilkos merénylő lány mellé ül le
Csecsenföld felszabadítása közben egy orosz mesterlövész kiszúrja
vagy a víz helyett a kénsavat issza meg a mellette lévő csészéből
vagy újonc Custer ezredében
mosolyogva elfogad egy ajándék takarót a sápadtarcúaktól
és elvesz egy másikat az asszonyának is
ha a misszionáriusok elrettentésből és figyelmeztetésül máglyán megégetik
ha elfelejtett áramtalanítani miközben a konyhában villanyt szerel
ha túlment minden határon
vagy egyen se
ha a kísérlete, hogy bekerüljön a Guinness rekordok könyvébe, tragikus
véget ér
ha úgy dönt, hogy megeszik egy doboz szöget és tesz rá tartármártást is
ha addig táncol, iszik és tivornyázik 1431-ben
amíg a Fekete Halál el nem jön érte is
ha nem kap munkát Indiában a Nike gyárban
sem ő, sem az anyja, sem az apja
ha

A madár közönyösen nézett és mintha
tavasz óta készült volna erre
az útra, hogy bekerüljön Frantisek
Dvořák képének kompozíciójába, ami kicsit
egy alakra hasonlít (mondjuk, egy angyalra) amelyik

sápadtan belevész a pitypangsárgába
 talán a vérehulló fecskefű sárgába Ez
 a festmény néha világít és néha
 csak dühöng Nem tud(om)ja pontosan minek
 szánta ezt Tereza nagyapja, de
 mi van ha nem szánta semminek csak
 meg KELLETT festenie ezt a képet, semmi
 több semmi dráma, semmi romantika
 semmi lélektan? Az apró barna
 pöttyös madár a kép rámáján
 úgy döntött, csillapítja Dvořák mester
 kompozíciójának angyali dühét
 és ebben nem tartotta vissza, hogy közeled(em)ik felé
 Nem akar(om)ja meglepni – *Az ökörszem
 apró fahéjbarna madár, a farka csaknem
 pontos derékszögben felfelé áll. Többnyire
 az aljnövényzetben rejtőzik. Röpte alacsony,
 surrogó. Téli énekesmadár, cserregő
 és meglepően harsány dalát még fagyban
 és hóban is hallani. Koratavasszal a hím
 „játsszó” fészkeket épít – néha egy tucatnál is
 többet. Általában a fák tövébe rakja őket,
 a sűrű borostyánba, rőzse halomba, 3 m-nél
 ritkán magasabbra. Fészken 14 napig ül,
 a fiókák kikelés után 17 napig maradnak. Gyakori
 vendége a kakukk. A kicsiny ökörszem teste
 jobban áthűl a hideg éjszakákon, mint a nagyobb
 madaraké. Ezért az ökörszem a téli éjszakát
 csoportosan vészeli át, egyetlen nagy fészekben
 összebújva* (Sauer, F.: *Erdők, rétek, mezők madarai.*
 Prága, 1995, 234. o.) és az (én) ő madara(m)
 a képkeretből tiltakozás nélkül bújt át
 a tenyer(embe)ébe Állt(unk)ak az erkélyen, (én)ő
 a földön, a madár a jobb mutatóujj(amon)án
 gubbasztott És mondom(ja) neki Te marha
 madár, repülj már, oké? És repült

FORDÍTOTTA MESTERHÁZI MÓNIKA

© Fortepan, Vova

Az emberi állapot

A görög példa

A következmények kiszámíthatatlansága szorosan összefügg a cselekvés és a beszéd revelatív jellegével, amely során az egyes cselekvő anélkül fedí föl magát, hogy egyáltalán ismerné önmagát, vagy előre kiszámíthatná, kit fed föl a cselekvésével. Az ókori mondás, miszerint senki sem nevezhető *eudaimōn*nak a halála előtt, jól összegezné a dolog lényegét, ha a két és fél évezredes szajkózás után még meghallanánk az eredeti jelentését; már a Rómában közmondás-, sőt közhelyszámbe menő latin fordítása – *nemo ante mortem beatus esse dici potest* – sem fejezi ki a jelentését (jóllehet ez ösztönözhetette a katolikus egyházi gyakorlatot, hogy csak akkor avassanak szentté vagy boldoggá valakit,

Az itt olvasható részletek Arendt *The Human Condition* című politikai filozófiai főművének középponti fejezetei.

ha már hosszú ideje biztosan halott volt). Az *eudaimonia* ugyanis hétköznapi és liturgikus értelmében sem boldogságot jelent; lehetetlen lefordítani, és talán elmagyarázni sem lehetséges. Minden vallásos áthallás nélkül az áldottság jelentéstartalmát rejti magában, szó szerint valami olyasmit jelent, mint a *daimōn* jóléte – a *daimōné*, amely minden embert egész élete során végigkísér, ez az összetéveszthetetlen önazonossága, ám csupán mások számára jelenik meg, kizárólag azok láthatják.¹ A boldogság mulékony közérzetével vagy a szerencsével szemben, amelyből életünk egyes szakaszaiban részesülünk, máskor pedig nem, az *eudaimonia* ugyanolyan tartós létállapot, mint maga az élet, nincs kitéve a változásnak és maga sem idézhet elő változást. Arisztotelész szerint az, hogy valaki *eudaimōn* és az, hogy *eudaimōn* volt, egyet és ugyanazt jelent, mint ahogy a „jól él” (*eu dzēn*) és a „jól élt” is ugyanazt fejezi ki az

egész élet során; nem az illető minőségét megváltoztató állapotot vagy tevékenységet jelöli, mint a „tanul” vagy a „már megtanulta” közötti különbség, amely az adott személy két különböző pillanatában föllelhető, két teljességgel eltérő tulajdonságát fejezi ki.²

A személy fölcserélhetetlen önzazonossága, noha megfoghatatlan a cselekvésben és a beszédben is megmutatkozik, csak a cselekvő és beszélő élettörténetében válik kézzelfoghatóvá; mint ilyet azonban csupán azután lehet megismerni, azaz megfogható entitásként megragadni, mikor a történet véget ért. Más szóval az ember lényege – nem az általános emberi természet (ami nem létezik) vagy az egyén képességeinek és hiányosságainak összessége, hanem annak a lényege, hogy kicsoda valaki – csak az élet elmúlásával jön létre, amikor semmi más nem marad utána, mint a története. Így aki tudatosan arra törekszik, hogy „lényegessé” váljon, és a története meg az önzazonossága „halhatatlan hírnévre” tegyen szert, nem csupán kockáztatni kénytelen az életét, hanem, Akhilleuszhoz hasonlóan, kifejezetten a rövid élet és az idő előtti halál mellett kell döntenie. Csak az az ember lehet vitathatatlanul ura saját önzazonosságának és lehetséges nagyságának, aki nem éli túl a

legfőbb tettét, ő ugyanis a kezdeményezése lehetséges következményei és folytatása előtt a halálba lép. Akhilleusz történetének attól lesz paradigmikus jelentése, hogy dióhéjban megmutatja, *eudaimoniára* csak az életünk árán tehetünk szert, és csakis az győződik meg róla, hogy valóban részesül benne, aki lemond élete folytatásáról, amelynek során apránként fedi föl magát, és egyetlen tettben foglalja össze egész életét, magyarán cselekedete történetével maga az élete is véget ér. Igaz, még Akhilleusz is ki van szolgáltatva a mesélőnek, a költőnek, a történésznek, nélküle minden, amit csinált, a mulandóságba vész; de ő az egyetlen „hős” – s ezzel a *par excellence* hős –, aki egyenesen az elbeszélő kezébe szállítja tettének teljes jelentését; azaz mintha nem csupán lejátszotta volna élete történetét, hanem egyúttal meg is „alkotta” volna azt.

Nem kétséges, hogy ez mélységesen individualista cselekvésfölfogás, ahogyan ma neveznénk.³ Arra helyezi a hangsúlyt, hogy a cselekvő akár minden más tényező föllaldozása árán is igyekezzen fölfedni magát, s így a kiszámíthatatlanság kérdése viszonylag érintetlenül hagyja. A görög antikvitás során ilyenformán ez vált a cselekvés prototípusává, és az úgynevezett küzdőszellem formájában ösztönzőleg hatott arra a városállamok uralkodó politikafogalmát meghatározó szenvedélyes

készítésre, hogy az emberek másokkal megmérkőzve megmutassák magukat. Ezt a komoly hatást az is világosan tanúsítja, hogy a görögök, az összes későbbi szerveződéstől eltérően, a törvénykezést nem számították a politikai tevékenységek körébe. Az ő fölfogásukban a törvényhozó olyan volt, mint az, aki a városfalat építi meg: valaki, akinek előbb végeznie kell a feladatával ahhoz, hogy a politikai tevékenység a kezdetét vehesse. Ezért hát úgy tekintettek rá, mint az összes többi mestermemberre vagy tervezőmérnökre, akit külföldről is odahívhattak és a megbízatásához polgárnak sem kellett lennie; a *polis*ban ezt követően lejátszódó sok-sok tevékenységben való részvétel, a *politeueszthai* joga ezzel szemben kizárólag a polgárookra korlátozódott. A törvény olyan volt számukra, mint a városfal: ez nem a cselekvés eredménye, hanem az alkotás terméke. Mielőtt az emberek cselekedni kezdtek, biztosítani kellett a pontosan körülhatárolt teret és föl kellett építeni azt a szerkezetet, ahol a cselekvés ezek után helyet kaphat: a teret, vagyis a *polis* nyilvános birodalmát, és a szerkezetet, vagyis a törvényt; a törvényalkotót és az építészmérnököt ugyanabba a körbe sorolták.⁴ Maguk ezek a megfogható entitások viszont nem tartoztak a politika tartalmához (nem Athén, hanem az athéniak voltak a *polis*),⁵ és nem parancsoltak olyan

hűséget, amit a római fajta patriotizmusból ismerünk.

Noha igaz, hogy Platon és Arisztotelész a törvényalkotást a politikai élet legmagasabb rangjára emelte, ez nem azt támasztja alá, hogy ők a cselekvés és a politika alapvető görög tapasztalatát terjesztették volna ki arra is, ami később Róma politikai szellemének bizonyult: a törvénykezésre és az alapításra. Ellenkezőleg, a szókratészi iskola azért fordult ezek felé a – görögök szemében politika előtti – tevékenységek felé, mert szembe kívánt fordulni a politikával és a cselekvéssel. Ők elsősorban a törvénykezést és a megszavazott döntések végrehajtását tekintették legitim politikai tevékenységnek, épp azért, mert ezekben az esetekben a „cselekvésük olyan természetű, mint a kézműveseké”: a cselekvés megfogható termékben végződik, és a folyamatnak világosan azonosítható célja van.⁶ Tulajdonképpen ez már – pontosabban még – nem cselekvés (*praxisz*), hanem alkotás (*poiēszisz*), amelyet a nagyobb megbízhatósága miatt részesítettek előnyben. Mintha csak azt jelentették volna ki, hogy ha az emberek lemondanak a cselekvőségükről, annak hiábavalóságával, határtalanságával és kiemenetele kiszámíthatatlanságával együtt, orvosolni lehetne az emberi ügyek esendőségét.

Azt, hogy ez a gyógy mód mennyire lerombolhatja épp az emberi

kapcsolatok lényegét, talán a kevés olyan eset egyike érzékelteti a legjobban, amikor Arisztotelész a magánélet területéről, az adakozó és a megajándékozott kapcsolatából merít példát a cselekvésre. A moralizálásnak azzal az őszinte hiányával, ami a rómaival szemben a görög antikvitást végig jellemezte, először magától értetődően kijelenti, hogy a jótévő mindig jobban szereti azokat, akiket megsegített, mint amazok őt. Ez már csak természetes, vág bele ezután a fejtegetésébe, hiszen az adakozó jót művelt, tehát *ergont* csinált, míg a megajándékozott csupán elszenvetde az ő nagylelkűségét. Arisztotelész szerint a jótévő úgy szereti a megajándékozott életét, a „művet”, amelyet ő „alkotott”, ahogy a költő a költeményét; majd fölhívja olvasói figyelmét, hogy a költő szeretete a költeménye iránt szenvedélyében aligha múlja alul az anya gyermeke iránt táplált szeretetét.⁷ Ez a magyarázat világosan mutatja, hogy Arisztotelész az alkotás fogalmaiban gondol a cselekvésre, ennek eredményeként pedig a véghez vitt „mű” fogalmaiban beszél a két ember kapcsolatáról (hiába, hogy pont a cselekvés és az alkotás, a *praxisz* és a *poiesisz* nyomatékos megkülönböztetésére törekszik).⁸ Ebben az esetben teljesen nyilvánvaló, hogy miközben Arisztotelész a hálátlanság jelenségét igyekszik lélektani szempontból megvilágítani, amikor abból a fölte-

vésből indul ki, hogy az adakozó és a megajándékozott is az alkotás fogalmaiban értelmezi a cselekvést, ezzel a magyarázattal valójában magát a cselekvést és annak valódi eredményét, a kapcsolatot semmisíti meg. A törvényalkotó példáját csupán azért nem érezzük ennyire kézenfekvőnek, mert a görögök fölfogása a törvénykezés feladatáról és a nyilvánosság birodalmában betöltött szerepéről annyira végtelenül idegen a miénktől. Mindenesetre a dolgozás, aminek a görögök értelmezésében a törvénykező tevékenysége számított, csakis akkor válhat a cselekvés tartalmává, ha a további cselekvés már nem kívánatos vagy nem lehetséges; a cselekvés pedig egyedül azal a feltétellel járhat végtermékkel, ha saját eredendő, megfoghatatlan és minden esetben végtelenül esendő jelenségét megsemmisítik.

Az esendőség eredeti, filozófia előtti görög ellenszere a *polisz* megalapítása volt. A *polisz*nak, amely a görögök *polisz* előtti tapasztalatából sarjadt ki, és mindvégig abban az értékítéletükben gyökerezett, hogy az embereknek „a szavakban és tettekben nyilvánuló érintkezés”⁹ miatt érdemes együtt élniük (*szüzēn*), ketős szerepe volt. Egyrészt arra volt hivatott, hogy – meglehet, bizonyos megkötésekkel – állandó jelleggel lehetővé tegye az emberek számára

azt, amire máskülönben csak rendkívüli és ritka vállalkozások alkalmával, otthonukat elhagyva nyílt lehetőségük. A *polisz* célja az volt, hogy megsokszorozza azokat az alkalmakat, amelyek „halhatatlan hírnévvel” kecsegtettek, vagyis mindenki számára sokszorosára növelje az esélyét, hogy kitűnjön, tettekben és szavakban mutassa föl egyedi különbségét. Az athéni szellem és tehetség hallatlan fejlődésének, majd a városállam aligha kevésbé meglepő villámgyors hanyatlásának egyik, ha nem a fő oka az volt, hogy elsődleges céljának az elejétől a végéig azt tekintette, hogy a rendkívüli jelenségeket a mindennapi élet megszokott eseményeivé tegye. A *polisz* másik funkciója, amely ugyancsak szorosan kötődött a *polisz* kialakulása előtti cselekvés kockázatának tapasztalatához, az volt, hogy megszerezze a cselekvés és a beszéd hiábavalóságának ellenszerét; a hírnévre méltó tett fönnyomlásának ugyanis, magyaráz annak, hogy tényleg „halhatatlanná” váljon, nem voltak túl jók az esélyei. Homérosz nem csupán a költő politikai szerepének ékes példáját nyújtotta és vált így vele „Hellász tanítómesterévé”; maga a tény, hogy ha a költő évszázadokkal később nem örökíti meg, akkor az olyan nagyszabású vállalkozás is feledésbe merült volna, mint a trójai háború, túlon túl jó példát szolgáltatott rá, mi történne az emberi

nagysággal, ha a költőn kívül semmi másra nem támaszkodhatna ahhoz, hogy állandóságra tegyen szert.

Itt nem a görög városállam kialakulásának történeti okaival foglalkozunk; a görögök félreérthetetlenül világossá tették, amit ők maguk gondoltak róla és *raison d'être*-jéről. Ha hitelt adunk Periklész híres gyászbeszédének, a *polisz* szavatolja, hogy aki a messzi vidékeket és tengereket ostromolta és tette meg bátorsága színhelyéül, nem marad tanú nélkül, és sem Homéroszra, sem másra nem lesz szüksége ahhoz, hogy az dicső szavakat zengjen róla; a cselekvők közösen, mások segítségével képesek lesznek megalapozni jó és rossz tetteik örök emlékezetét, tiszteletet ébresztve a jelenben és a jövő korokban.¹⁰ Más szóval úgy látták, hogy ha az emberek a *polisz* alakzatában élnek együtt, azzal biztosítják, hogy a leghiábavalóbb emberi tevékenységek, a cselekvés és a beszéd, valamint a legkevésbé kézzelfogható és leginkább mulékony ember alkotja „termékek”, a tettek és a belőlük következő történetek maradandóvá váljanak. A *polisz* szervezete – amelyet fizikai értelemben megszilárdított a városállam körül húzódó fal, fiziognómiailag pedig a törvényei gondoskodtak róla, nehogy a következő nemzedékek a fölismerhetlenségig megváltoztassák az önonazonosságát – egyfajta szervezett emlékezet. Kezdesedik róla, hogy a

halandó cselekvő múlt létezéséből és mulandó nagyságából sohase hiányozzon a valóság, amely abból ered, hogy látják és hallják őt, illetve eleve abból, hogy megjelenik embertársaiból álló közönsége előtt, akik a *polis*zon kívül csupán a teljesítmény rövidke élettartamában részesedhetnek, és „még egy Homéroszra”¹¹ volna szükségük ahhoz, hogy azok is szembesüljenek vele, akik nem voltak ott.

Ez az önértelmezés azt vallja, hogy a politika birodalma közvetlenül a közös cselekvésből sarjad ki, az emberek „szavakban és tettekben nyilvánuló érintkezéséből”. A cselekvés így nemhogy a legszorosabb mértékben kötődik mindannyiunk közös világának nyilvános szelétéhez, hanem ez az a tevékenység, amelyik alkotja azt. Mintha a *polis*z falát és a törvény határait egy eleve meglévő nyilvános tér körül húznák meg, amelyik ugyanakkor az ilyen stabilizáló védelem nélkül nem maradhatna fenn, nem élhetné túl magát a cselekvés és a beszéd pillanatát. Történelmileg persze nem, metaforikusan és elméleti értelemben mégis olyan, mintha a trójai háborúból visszatérő emberek állandósítani szeretnék volna a cselekvés terét, amely a tetteikből és szenvedéseikből kisarjadt, hogy megóvják attól a pusztulástól, amelyet szétszóródásukkal és elszigetelt birtokaikra történő hazatérésükkel elszenvedhetne.

A *polis*z tulajdonképpen nem a térben elhelyezhető városállam, hanem az emberek közös cselekvéséből és beszédből fakadó szerveződése, s a valódi tere az e célból együtt élő emberek között terül el, függetlenül attól, hol vannak épp. „Bárhol állapodtok is meg, ti magatok mindjárt egy egész várossal felérték”:¹² a híres mondás nem pusztán a görög gyarmatosítás jelszavává vált, hanem azt a meggyőződést fejezte ki, hogy a cselekvés és a beszéd teret képez a benne részt vevők között, amely szinte bárhol és bármikor helyet nyerhet magának. Ez a megjelenés tere a szó legtagább értelmében, nevezetesen az a tér, ahol úgy jelenek meg mások számára, ahogy mások az én számomra, ahol az emberek nem pusztán mint más élő vagy élettelen dolgok léteznek, hanem kifejezetten megalkotják a megjelenésüket.

Ez a tér nem mindig létezik, s noha minden ember képes a tetre és a szóra, a legtöbbjük – a rabszolga, a külföldi és a barbár az ókorban, a munkás és a mesterember az újkorig, az alkalmazott vagy az üzletember a mi világunkban – nem él vele. Arról nem beszélve, hogy egyetlen ember sem élhet vele folyamatosan. Az ettől való megfosztottság a valóságtól való megfosztottságot jelenti, amely emberi és politikai értelemben ugyanaz, mint a megjelenés. A világ

valóságát az emberek számára a többiek jelenléte szavatolja, az, hogy ez a világ valamennyiük előtt megjelenik; hiszen „ami mindenkinek látszik, arra mondjuk, hogy van”,¹³ ami pedig nélkülözi ezt a megjelenést, az álomként jön és megy, bensőségesen és kizárólag a sajátunk, de nincs valósága.¹⁴

A hatalom és a megjelenés tere

A megjelenés tere mindenütt létrejön, ahol az emberek a beszéd és a cselekvés jegyében vannak együtt, s így mindig megelőzi és megelőlegezi a nyilvánosság birodalmának és a különböző kormányzati formáknak a megalkotását, azaz a különféle alakzatokét, amelyekben a nyilvánosság birodalma megszerveződik. Sajátos vonása, hogy azzal a térrel ellentétben, amely a „kezünknek műve”, nem éli túl az őt életre hívó mozzanat főnállását, ám nemcsak akkor tűnik el, ha az emberek szét-szélednek – mint a hatalmas szerencsétlenségek idején, mikor egy nép államszerveződése elpusztul –, hanem maguknak a tevékenységeknek a megszűnésével vagy abbamaradásával is. Mindenütt lehetőségé válik, ahol az emberek egymás mellé gyűlnek, de ez csakis lehetőség, nem szükségképpen és nem örökre van így. A civilizációk fölemelkedését és

bukását, a nagyszerű birodalmak és előkelő kultúrák külső szerencsétlenségek nélkül bekövetkező hanyatlását és eltűnését a nyilvánosság birodalmának ez a sajátossága teszi lehetővé – s többnyire még az ilyen külső „okokat” is egy kevésbé látható belső hanyatlás előzi meg, amely utat nyit a csapásnak –, ez ugyanis, mivel végső soron a cselekvés és a beszéd az alapja, soha nem veszíti el teljesen lehetőségesség-jellegét. A hatalom megroppanása és végül a tehetetlenség az, ami a politikai közösségeket előbb aláaknázza, majd elpusztítja; a hatalmat pedig, az erőszak eszközeivel szemben, nem lehet fölhalmozni és vésztartalékba helyezni, egyedül akkor létezik, ha elevenen életre keltik. Ahol a hatalom nem elevenedik meg, ott azon nyomban megsemmisül, s a történelem bőségesen tanúsítja, hogy ezt a veszteséget a legnagyobb anyagi gazdagság sem kárpótolhatja. A hatalom csakis ott lép életbe, ahol a szó és a tett nem különül el egymástól, ahol nem üres a szó és nem nyers a tett, ahol a szavakat nem a szándékok palástolására, hanem a valóság fölfedésére használják, a tetteket pedig nem az erőszakra és a rombolásra, hanem arra, hogy kapcsolatokat hozzanak létre és új valóságokat teremtsenek.

A nyilvánosság birodalmát, a megjelenés terét, amely a cselekvő és beszélő emberek között létrejön,

a hatalom tartja életben. Maga a szó, görög megfelelője, a *dünamisz*, akár a latin *potentia* és számos mai származéka, vagy a német *Macht* (amely a *mögenből* és a *möglichből* ered, nem a *machenből*), erre a „lehetséges” jellegére utal. A hatalom úgyszólván mindig a lehetséges hatalom, nem pedig állandósult, mérhető és megbízható entitás, mint a kényszer vagy az erő. Míg az erő az egyén egymagában látható természetes tulajdonsága, a hatalom akkor szökken szárba az emberek között, amikor együttesen cselekszenek, és abban a pillanatban elenyészik, hogyha szétszóródnak. A hatalom, ennél a sajátosságánál fogva, amelyben minden más olyan lehetőségességgel osztozik, amelyet jelenlévővé lehet ugyan tenni, mégsem ölthet soha teljesen testet, megdöbentő mértékben független az anyagi tényezőktől, azok számától és módjától is. Emberek aránylag kicsi, ám jól szervezett csoportja jóformán korlátlan uralmat gyakorolhat hatalmas és népes birodalmak fölött, és a történelem során az sem ritka, hogy a kicsi és szegény ország a nagy és gazdag nemzet fölé kerekedik. (Dávid és Góliát története csupán képletesen igaz; a kevesek hatalma nagyobb lehet a sokak hatalmánál, a két ember viadala azonban nem a hatalmon, hanem az erőn múlik, az okosság, vagyis az agyi teljesítmény pedig ugyanolyan anyagszerű szinten befolyásolja a csata kimenetelét,

mint az izomerő.) A dologilag erős uralkodó elleni népfelkelés ugyanakkor csaknem föltartóztathatatlan hatalmat szülhet, még akkor is, ha a kényszer mérhetetlen anyagi túleréjével szemben is tartózkodik az erőszak alkalmazásától. Ezt csakis ironikusan lehet „passzív ellenállásnak” nevezni; amióta világ a világ, ez a cselekvés egyik legtevékenyebb és leghatékonyabb módja, ugyanis harc árán, ahol győzni vagy veszteni lehet, nem lehet leküzdeni, egyedül tömegmészárlással, amelyben viszont a győztes is elbukik, és a jutalma is elmarad, hiszen senki nem uralkodhat halott emberek fölött.

A hatalom szárba szökkenésének egyetlen elengedhetetlen anyagi tényezője az emberek együttélése. A hatalom csak ott maradhat meg közöttük, ahol az emberek olyan közel élnek egymáshoz, hogy a cselekvés lehetőségessége mindig jelen van; a hatalom legfontosabb dologi előfeltétele ezért tényleg a városok megalapítása, amelyek városállamokként a mai napig az összes nyugati politikai szerveződés paradigmáit meghatározzák. Ami az embereket a cselekvés múltó pillanata után is együtt tartja (amit ma „szerveződésnek” nevezünk), s amit egyúttal ők tartanak életben azzal, hogy együtt maradnak, az a hatalom. És ha bárki bármilyen oknál fogva elszigeteli magát és nem

vesz részt ebben az együttlétben, az elveszti a hatalmat és tehetetlenné válik, függetlenül attól, milyen erős, vagy mennyire alaposak az érvei.

Ha a hatalom több lenne ennél az együttlétben rejlő lehetőségnél, ha úgy lehetne birtokolni, mint az erőt, vagy úgy lehetne alkalmazni, mint a kényszert, és nem a sok-sok akarat és szándék megbízhatatlan és mindössze időleges egyezségétől függene, a mindenhatóság valós emberi lehetőség volna. A hatalomnak ugyanis, a cselekvéshez hasonlóan, nincsenek határai; számára az emberi természet, az ember testi létezése nem támaszt fizikai korlátokat, mint az erő számára. Egyedüli korlátja a többiek létezése, ez a korlátozás azonban nem esetleges, hiszen az emberi hatalom mindenekelőtt a pluralitás feltételéből indul ki. Ugyanemiatt a hatalmat anélkül is meg lehet osztani, hogy azzal csorbítanánk, sőt a hatalmak kölcsönhatása, a fékekkel és ellensúlyokkal együtt, arra is alkalmas, hogy még több hatalmat szüljön, legalábbis amíg a kölcsönhatás eleven és nem jutott holtpontra. Az erőt ezzel szemben nem lehet megosztani, és bár a többiek jelenléte ezt is fékezi és ellensúlyozza, a pluralitás kölcsönhatása ebben az esetben határozott korlátot szab az egyén erejének, határok közé szorítja azt, a sokak lehetséges hatalma pedig fölénybe kerülhet vele szemben. A dolgok előállításához szükséges

erő azonosítása a cselekvéshez nélkülözhetetlen hatalommal csakis az egyetlen isten isteni tulajdonságaként képzelhető el. A mindenhatóság ezért soha nem a politeizmus isteneinek tulajdonsága, függetlenül attól, mennyivel magasabbrendű az istenek ereje az emberi kényszernél. És fordítva, a mindenhatóságra való törekvés – utópikus *hübrisze* mellett – mindig maga után vonja a pluralitás fölszámolását.

Az emberi élet körülményei között a hatalom egyedüli alternatívája nem az erő – amely védtelen a hatalommal szemben –, hanem a kényszer, amelyet valaki csakugyan egymaga is az embertársai ellen fordíthat, és egy vagy néhány ember, ha kisajátítja az erőszak eszközeit, kizárólagosan rendelkezhet vele. Csak-hogy az erőszak, bár elpusztíthatja a hatalmat, sohasem helyettesítheti azt. Ebből ered a kényszer és a tehetetlenség korántsem szórványos politikai elegye, amikor gyakran látványosan és hevesen, ám menthetetlenül veszendően fecsérlik el a tehetetlen kényszerek egész tárházát, ami nem hagy maga után sem műveket, sem történeteket, de még ahhoz elegendő emléket is alig, hogy egyáltalán belépjen a történelembe. Ezt az elegyet a történelmi tapasztalat és a hagyományos elmélet, ha nem így tartja is számon, zsarnokságként ismeri, a jól ismert félelmet pedig ezzel a kormányzati formával szemben

nem kizárólag annak kegyetlensége táplálja, hiszen ez – mint a jóságos zsarnokok és a felvilágosult önkényurak hosszú sora is tanúsítja – nem tartozik az elmaradhatatlan ismervei közé; hanem az, hogy tehetetlenségre és hiábavalóságra kárhozhatja mind az uralkodót, mind azokat, akik fölött uralkodik.

Jelentősebb az, amit tudomásom szerint egyedül Montesquieu fedezett föl, az utolsó politikai gondolkodó, aki komolyan foglalkozott a kormányzati formák kérdésével. Montesquieu a zsarnokság szembevető jellegzetességeként fölismerete, hogy az az elszigetelődésen alapszik – a zsarnok elszigetelődik alattvalóitól, az alattvalók pedig, a kölcsönös félelem és gyanakvás révén, elszigetelődnek egymástól –, ezért a zsarnokság nem is a különféle kormányzati formák egyike, hanem ellentmond a pluralitás alapvető emberi feltételének is, a közös cselekvésnek és beszédnek, amely a politikai szerveződés valamennyi válfajának feltétele. A zsarnokság a nyilvánosság birodalmának nem csupán egy-egy szegletében, hanem az egészében megakadályozza a hatalom kibontakozását; más szóval olyan természetességgel szüli meg a tehetetlenséget, ahogyan a többi államforma a hatalmat. Montesquieu értelmezése szerint az állam-

elméletnek emiatt külön helyet is kell kijelölnie a számára: egyedül ez nem alkalmas rá, hogy a megjelenés terében, a nyilvánosság birodalmában való megmaradásához elegendő hatalmat fejlesszen ki egyáltalán a maga számára; ellenkezőleg, már létrejötté pillanatában életre kelti saját pusztulása csíráját.¹⁵

Különös módon az erőszak könynyebben képes elpusztítani a hatalmat, mint az erőt, s míg a zsarnokságot mindig az alattvalók tehetlensége jellemzi, akik elvesztették a közös cselekvésre és beszédre irányuló emberi képességüket, nem feltétlenül jellemzi ugyanezt a gyengeség vagy a terméketlenség; ellenkezőleg, a mesterségek és a művészetek virágozhatnak az ilyen körülmények között, ha az uralkodó eléggé „jóságos” ahhoz, hogy az alattvalóit elszigeteltségükben békén hagyja. Másfelől az erő, az egyén másokkal meg nem osztható, természeti adottsága eredményesebben birkózhat meg az erőszakkal, mint a hatalommal – akár hősiiesen, a küzdelem és a halál vállalásával, akár beletörődve, ha elfogadja a szenvedést, önállóan kiállja az összes csapást, és kivonul a világból; az egyén integritása és ereje mindkét esetben ép marad. Az erőt alapjában véve csak a hatalom rombolhatja le, az egyesült sokaság ezért minduntalan fenyegető kényszert jelent számára. A hatalom valóban megront, de csakis onnantól fogva,

amikor a gyengék azért fognak össze, hogy leigázzák az erőseket. A hatalom akarását az újkori fölfogás Hobbestól Nietzschéig, ha dicsőíti, ha kárhóztatja, távolról sem az erőseknek tulajdonítja, hanem az irigységhez és a kapzsisághoz hasonlóan a gyengék egyik, sőt talán a legveszélyesebb fogyatékoságának tartja.

Ha a zsarnokság a hatalom erőszakkal való behelyettesítésének sorozatos kudarcaként írható le, akkor tökéletes hasonmása, a cselék- vagy tömeguralom az erő hatalommal való behelyettesítésének jóval kecsegtetőbb kísérleteként jellemezhető. A hatalom valóban lerombolhat minden erőt, és tudjuk, hogy ahol a nyilvánosság birodalma elsősorban a társadalom, ott állandó a veszély, hogy a „közös cselekvés” eltorzult változata nyomán – a húzó- és nyomóerőknek, valamint az érdekcsoportok fortélyainak köszönhetően – a tudatlanok és tehetetlenek jutnak előtérbe. Az erőszak heves sóvárgása, egyik-másik kiemelkedő modern alkotóművész, gondolkodó, tudós és szakember ismertetőjegye természetes reakció annak a részéről, akit a társadalom megpróbált kismizmizni erejéből.¹⁶

A hatalom főntartja a nyilvánosság birodalmát és a megjelenés terét, ekként pedig éltető eleme az emberi műviségnek is, amely egészen addig, amíg nem a cselekvés és a beszéd, az emberi ügyek és kap-

csolatok, valamint a belőlük fogant történetek színhelye, nélküli alapvető *raison d'être*-jét. A világ, ha az emberek nem beszélnének róla, és ha nem nyújtana számukra otthont, nem az emberi műviség volna, hanem egy halom össze nem függő dolog, amelyhez minden egyes elszigetelt egyén szabadon hozzáteheti a következő tárgyat; az emberi ügyek, ha az emberi műviség nem nyújtana otthont a számukra, úgy bolyonganának hasztalanul és hiábavalóan, ahogyan a nomád törzsek vándorolnak. A *prédikátor* könyvének búskomor bölcsessége – „felette nagy hiábavalóság! Minden hiábavalóság!... semmi nincs új dolog a nap alatt... Nincs emlékezet az előbbiekről; azonképpen az utolsó dolgokról is, melyek jövendők, nem lesz emlékezet azoknál, a kik azután lesznek”¹⁷ – nem feltétlenül kifejezetten vallási tapasztalatból fakad, hanem óhatatlanul megjelenik mindig és mindenütt, ahol és amikor a világba mint az emberi megjelenésre, a cselekvésre és beszédre alkalmas helybe vetett bizalom elszállt. A cselekvés nélkül, amely a világ menetébe beemeli az új kezdetet, melyre minden ember születésénél fogva képes, „nincs új dolog a nap alatt”; a beszéd nélkül, amely ha csupán kísérletet tesz is rá, hogy a megjelenő és fennen ragyogó „új dolgokat” dologiasítsa és föl-idézza, „nincs emlékezet”; az emberi műalkotás elnyúlhatetlen állandó-

sága nélkül „az utolsó dolgokról is, melyek jövendők, nem lesz emlékezet azoknál, a kik azután lesznek”. A hatalom nélkül pedig a megjelenés tere, amelyet a nyilvános cselekvés és beszéd hozott a világra, ugyanolyan sebesen kámforrá válik, mint az eleven tett és az élőszo.

Történelmünk során talán semmi sem volt olyan rövid életű, mint a hatalomba vetett bizalom és semmi sem volt maradandóbb, mint a platonista és keresztény bizalmatlanság a megjelenésének terét övező ragyogással szemben; s végezetül az újkort mi sem jellemezte jobban annál a meggyőződésénél, hogy „a hatalom megront”. Periklész szavai Thuküdidész beszámolója alapján talán egyedülállóak abban a mély meggyőződésükben, hogy az emberek egyszerre, mintegy egy és ugyanazon gesztusokkal cselekedhetik és őrizhetik meg nagyságukat, s így magában a tett véghezvitele is elégséges ahhoz, hogy *dünamiszt* keltsen és a *homo faber* tárgyiasító átalakítása nélkül is a valóságban maradhasson.¹⁸ Periklész beszédét, noha az bizonyára az athéni lakosok legmélyebb meggyőződését tükrözte és fejezte ki, mindig is az utólagos éleslátás szomorú bölcsességével olvasták azok, akik tudták, hogy szavait a vég kezdetén mondta el. Ha a *dünamisz*ba (és következőképp a politikába) vetett hit ilyen

rövid életű volt is – és már a legelső politikai filozófiák megfogalmazásával a végéhez érkezett –, a pusztá léte elegendő volt ahhoz, hogy a cselekvést a *vita activa* hierarchiájának legmagasabb rangjára emelje, a beszédet pedig az emberi és az állati élet döntő különbségeként jelölje meg – mindezek olyan méltósággal ruházták föl a politikát, hogy az még ma sem tűnt el teljesen.

Periklész azt fogalmazza meg kivételesen tisztán – s ez történetesen nem kevésbé világos Homérosz költeményeiben is –, hogy a megcselekedett tett és a kimondott szó legmélyebb jelentése független a diadaltól és a kudarctól, és ezt nem érintheti a majdani kimenetel, a következmények jóra vagy rosszra fordulása sem. Az emberi viselkedéstől eltérően – amelyet a görögök, az összes civilizált néphez hasonlóan, „erkölcsi mércék” alapján ítélték meg, egyrészt az indíték és a szándék, másrészt a cél és a következmény figyelembevételével – a cselekvést csakis a nagyságánál fogva lehet megítélni, mivel természeténél fogva kilép az általánosan elfogadottból és a rendkívüli elérésére törekszik, ahol a hétköznapi élet megszokott igazságai már nem érvényesek, hiszen ott minden, ami létezik, egyedi és *sui generis*.¹⁹ Thuküdidész vagy Periklész pontosan tudta, hogy szakít a hétköznapi viselkedés elfogadott mércéivel, amikor Athén dicsőségét

abban látta, hogy jó és gonosz tetteik „örök emlékjeleivel” [*mnēmeia aidia*] népesítettek be „minden vidéket”.²⁰ A politika művészete arra tanítja az embereket, hogyan hozzák világra azt, ami nagy és tündököl – *ta megalakai lampra*, Démokritosz szavával; míg ott a polisz és arra ösztönzi az embereket, hogy elszánják magukat a rendkívüli, addig minden biztonságban van; ha ennek vége, minden elveszett.²¹ Az indíték és a cél, mindegy, milyen tiszta vagy fenyegető, sohasem egyedi; jellegzetes, mint a lélektani tulajdonságok, egy-egy személyiségfajta jellemzője. A nagyság, illetve az egyes tett sajátos jelentése ezért csakis magában a véghezvitelében állhat, nem a kiváltó okában és nem is az eredményében.

Arisztotelész ezt, az eleven tettet és a kimondott szót mint az emberi lények legnagyobb elérhető teljesítményét emelte ki *energeia* („jelenlét”)-fogalmában. Minden olyan tevékenységet ezzel illetett, amely nem valamilyen cél elérésére irányul (vagyis *ateleisz*) és nem hagy maga után művet (*par’ autasz ergát*), hanem minden értelme magában a véghezvitelében merül ki.²² Ennek a tiszta jelenlétnek a tapasztalatából ered az „önmagában vett cél” paradoxonának eredeti jelenetése; ezekben az esetekben ugyanis a cselekvés és a beszéd²³ nem a cél (*telosz*) elérésére törekszik, hiszen az már magában a tevékenységben benne van,

amely így *entelekheia*-vá válik, a mű pedig nem a folyamat következménye és lezárása, hanem a szerves része; a véghezvitel a mű, az *energeia*.²⁴ Arisztotelész politikai filozófiájában még nagyon is jól tudja, mi a politika tétje, nevezetesen nem kevesebb, mint az *ergon tou anthrōpou*²⁵ (az „emberi – *qua* emberi – mű”), és miután ezt a „művet” a „jó életben” (*eu zēn*) határozta meg, egyértelmű, hogy a „mű” itt nem műterméket jelent, hanem szintisztán általa létezik, hogy jelen van. Ez a sajátosan emberi teljesítmény teljes egészében az eszköz és a cél fogalomkörén kívül helyezkedik el; az „emberi mű” nem cél, mivel az eléréséhez szükséges eszközök – az erények, avagy az *aretai* – nem tulajdonságok, amelyek vagy jelen vannak, vagy nem, hanem maguk is „jelenlétek”. Más szóval a cél eléréséhez szükséges eszköz már maga is cél; s fordítva, ez a „cél” más vonatkozásban sem tekinthető eszköznek, hiszen annál, hogy jelen legyen, semmi magasabbat nem lehet elérni.

Mintha a cselekvés és a beszéd mint szintiszta jelenlét filozófia előtti görög tapasztalatának halvány visszaverődése lenne, amikor a politikai filozófiában Démokritosz és Platón óta visszatérően azt olvashatjuk, hogy a politika *tekhne*, a művészetek közé tartozik, és az olyan tevékenységekkel lehet rokoníta-

ni, mint az orvoslás vagy a hajózás, ahol, akárcsak a táncos vagy a színész teljesítményénél, a „termék” azonos magával a megcselekedésével. Arról is benyomást alkothatunk ugyanakkor, hogy mi történt a cselekvéssel és a beszéddel – amelyek csakis akkor állnak fönn, ha épp jelen vannak, s így ezek a politika birodalmának legmagasabbrendű tevékenységei –, amikor azt halljuk, mit állított róla korai korszakában, különös és hajthatatlan következetességgel, a modern társadalom. A cselekvés és a beszéd mindent elsőprő leértékeléséről tanúskodik ugyanis, amikor Adam Smith azokat a foglalkozásokat, amelyek alapvetően a megcselekedésükben állnak – a katonai hivatást, „a lelkészek, jogászok, orvosok... és... operaénekesek... foglalkozását” –, a „legközönsegeesebbek” legalacsonyabbrendű és legterméketlenebb „munkája” mellé sorolja.²⁶ Az antik gondolkodás számára éppen ezek a foglalkozások – a gyógyítás, a fuvolázás, a színjátszás – szolgáltatták a legmagasabbrendű és legnagyobb szerűbb emberi tevékenységek példáit.

A *homo faber* és a megjelenés tere

Az antik politikafelfogás gyökere az a meggyőződés, hogy az ember *qua* ember, az egyedien különböző egyes

egyen a beszédben és a cselekvésben jeleníti meg és vállalja föl magát, és hogy ezeknek a tevékenységeknek, anyagi haszontalanságuk ellenére, tartós minőségük van, ugyanis megteremtik a saját emlékezetüket.²⁷ Így a nyilvánosság birodalma, a világon belüli tér, amelyre az embereknek szükségük van ahhoz, hogy egyáltalán megjelenjenek, jellegzetesebben „emberi mű”, mint „kezünknek műve” vagy „testünknek munkája”.²⁸

A legnagyobb szerűbb, amit az ember elérhet, hogy megjeleníti és jelenlevővé teszi saját magát – ez a vélekedés a legkevésbé sem értetődik magától: ott áll vele szemben a *homo faber* szemlélete, amely szerint egy ember terméke több – s nem csupán tartósabb – lehet nála magánál, valamint az *animal laborans* szilárd meggyőződése, hogy az élet a legfőbb jó. Ezzel tulajdonképpen mind a ketten politikamentesek, s a cselekvést meg a beszédet semmittevésnek, hasztalan okvetetlenkedésnek és meddő társalgásnak hajlamosak bélyegezni, a nyilvános tevékenységeket pedig általában is a feltehetően magasabb cél elérése szempontjából mutatott hasznosságuk alapján ítélik meg – a *homo faber* annak megfelelően, hogy hasznosabbá és szebbé teszi-e a világot, az *animal laborans* pedig aszerint, hogy lehetővé teszi-e a könnyebb és hosszabb életet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nyilvánosság

birodalmának egészéről szabadon lemondhatnának, hiszen a megjelenés tere nélkül, valamint az együttlét módjába, a cselekvésbe és a beszédbe vetett bizalom nélkül senki nem állapíthatja meg kétséget kizáróan sem saját maga kilétének, önazonosságának, sem pedig az őt körülvevő világnak a valóságosságát. Az emberi valóságérzékelés megkívánja, hogy az emberek a tisztán passzív adottságként való létezésüket jelenlevővé tegyék, nem azért, hogy megváltoztassák, hanem azért, hogy teljes létre hívják, és kifejezzék azt, amiben egyébként is részük lenne, csak éppen tétlenül szenvednék el. A jelenlétnek ez az előidézése azokban a tevékenységekben rejlik és valósul meg, amelyek egyedül azáltal léteznek, hogy jelen vannak.

A világ egyetlen vonása, amely alapján meg lehet ítélni a valóságosságát, az az, hogy valamennyiünk számára közös, és a józan ész azért foglal el ilyen kitüntetett helyet a politikai tulajdonságok rangsorában, mert ez az egyetlen érzék, amely a valóságba mint egészbe illeszti be az őt szigorúan egyéni érzékünket és a velük érzékelt szigorúan egyedi adatokat. A józan ész miatt mondhatjuk azt a többi érzékelésről, hogy az fölfedi a valóságot, és nem pusztán egy idegi inger vagy a testi sűrűlódás érzete. Ezért a józan ész tetten érhető térvesztése, illetve a babona és a hiszékenység számottevő növe-

kedése minden egyes közösségben a világtól való elidegenedés szinte csálhatatlan jele.

Ez az elidegenedés – a megjelenés terének elsorvadása és a józan ész visszahúzódása – persze jóval nagyobb méretet ölt a munkástársadalom, mint a termelői társadalom esetében. A *homo faber* a maga elszigeteltségében, ahol a többiek nem csupán nem zavarják, de nem is látják őt, nem kizárólag a maga készíttette termékkel van együtt, hanem a dolgok világával is, amelyhez hozzáteszi a termékeit; így, habár közvetetten, de mégis együtt van azokkal, akik a világot alkották és akik maguk is dolgokat készítenek. Beszéltünk már a cserepiacról, ahol a mesteremberek találkoznak, s ami a nyilvánosság közös birodalma számukra abban az értelemben, hogy mindannyian hozzájárultak valamivel. Bár a nyilvánosság birodalma mint cserepiac leginkább az alkotás tevékenységének feleltethető meg, maga a csere a cselekvés mezejéhez tartozik, és semmiképp sem egyszerűen az alkotás meghosszabbítása, még kevésbé automatikus folyamatok függvénye, ahogy az étel és a többi fogyasztási cikk megvásárlása szükségképpen együtt jár a munkavégzéssel. Marxnak az az állítása, hogy a gazdaság törvényeit nem az ember alkotta, hogy szabályozza vele a szabad csereaktusokat, hanem

ezek a társadalom mint egész termelési feltételeinek függvényei, s így a természeti törvényekhez hasonlítanak, csak a munkástársadalomra érvényes, ahol minden tevékenység leszűkül az emberi test természettel folytatott anyagcseréjére, s ahol nem létezik csere, csak fogyasztás.

A cserepiacon találkozók emberek ugyanakkor elsősorban nem személyek, hanem termékkészítők, és sohasem saját magukat mutatják meg ott, még csak nem is a képességeiket és a tulajdonságaikat, mint a középkori „hivalkodó termelés” idején, hanem a termékeiket. A készítőket nem az emberek, hanem a termékek iránti vágy hajtja a vásártérre, és ezt a piacot nem a cselekvés és beszéd miatt egybegyűlt emberek között rejlik lehetőségéből kisarjadó hatalom tartja egyben és életben, hanem „a csere lehetőségének”²⁹ összessége (Adam Smith), amelyre minden egyes résztvevő elszigetelődve tett szert. Marx a másokhoz fűződő kapcsolat hiányát és az elcserélhető árucikkek középpontba kerülését kárhóztatta, amikor a kereskedő társadalom elembertelesenedéséről és az önelidegenedésről beszélt. Az ilyen társadalom csakugyan kizárja magából az embereket *qua* embereket, és azt várja el tőlük, hogy a magánélet és a nyilvánosság ókori viszonyát a feje tetejére állítva, magukat kizárólag családjuk és barátaik meghitt és bizalmas környezetében mutassák meg.

A termelőközösség és főleg a kereskedő társadalom szerves velejáróját, az emberi személy csalódottságát talán a zseni jelensége ábrázolja a legjobban, amelyben az újkor a reneszánsztól kezdve a tizenkilencedik század végéig a maga legmagasabb eszményképét látta. (Az alkotó zseni mint az emberi nagyság lényegi kifejeződése az antikvitás vagy a középkor számára meglehetősen ismeretlen volt.) A nagy művészek mindössze a századelő óta kéri ki maguknak meglepő összhangban, hogy „zseninek” nevezzék őket, és akkortól fogva hajtogatják a szaktudás, a képzettség, valamint a művészet és a kézművesség szoros rokonságának hangsúlyosságát. Ez a tiltakozás részint persze nem több reakciónál a zseni fogalmának közönségesessé válása és elüzletiesedése ellen; de ugyanúgy vissza lehet vezetni a munkástársadalom még újabb keletű térnyerésére is, ahol az eszmény már nem a termelőkényesség és az alkotóképesség, és ahonnan még az a tapasztalat is hiányzik, amelyből a nagyság fogalma egyáltalán kisarjadhatna. A mi szempontunkból számottevő, hogy a zseni műve, a mesterember termékétől eltérően, látszólag úgy jelenik meg, mintha magába szívta volna a különbözőség és az egyediség összes olyan elemét, amelyek közvetlen kifejeződésüket csakis a cselekvésben és a beszédben találhatják meg. Az egyes művészek

egyedi ismertetőjegyei iránt tanúsított megszállottság vagy a stílusra való példátlan fogékonyság mind azt mutatják, hogy az újkor figyelmét azok a vonások kötötték le, amelyeknek a segítségével a művész hasonló módon haladja meg a maga képességeit és szaktudását, mint ahogyan minden egyes személy egyedisége meghaladja a tulajdonságai összességét. A nagy műalkotásokat az emberi kéz valamennyi más művétől csakugyan megkülönböztető többlet miatt úgy tűnt, hogy az alkotó zseni jelensége igazolja csak igazán a *homo faber* meggyőződését, amely szerint egy ember terméke több és lényegénél fogva nagyobb lehet magánál az embernél.

A hatalmas hódolat azonban, amellyel az újkor olyan készségesen, már-már a bálványimádásig menően övezte a zsenit, aligha változtathatta meg azt az alapvető ténytet, hogy annak lényegét, hogy kicsoda valaki, nem tárgyiasíthatja ő maga. Amikor ez „objektíven” jelenik meg – a műalkotás formájában vagy egyszerű kéziratként –, a személy önazonosságáról tanúskodik és így elősegíti a szerzőség azonosítását, de kicsuszszan a kezünk közül és semmit nem árul el, ha az élő személy tükréként kíséreljük meg értelmezni. Más megfogalmazásban a zseni bálványozása ugyanúgy az emberi személy leala-

csonyítását takarja, mint a kereskedő társadalom összes többi uralkodó nézete.

Az emberi büszkeség nélkülözhetetlen eleme az a vélekedés, amely szerint az, hogy kicsoda valaki, nagyságában és jelentőségében túlszárnyalja mindazt, amit ő maga csinálni és gyártani képes. „A patikust, a péket és a szolganépet meg lehet ítélni az alapján, amit tett, sőt még az alapján is, amit tenni akart. De a hatalmasokat csak az alapján lehet és kell megítélni, hogy kicsodák.”³⁰ Csak a közönséges süllyed odáig, hogy abból merítse büszkeségét, amit tett; leereszkedésével saját képességeinek „rabszolgája és foglya” lesz, és ha a merő ostoba hiúságon túl marad még benne valami, be fogja látni, hogy az, ha valaki önmaga rabszolgája és foglya, legalább olyan keserű és talán még nagyobb szegény, mintha valaki mást szolgálna ki. Az alkotó zseni nem megdicsőül, hanem kelepcebe esik avval, hogy esetében az ember fölénye a saját művével szemben csakugyan a visszájára látszik fordulni, s így ő, az élő alkotó versenyben találja magát az alkotásaival, amelyeket ő túlél, hiába maradhatnak fenn végül azok tovább nála. Az igazán nagy adottság valódi előnye, hogy a terhét viselő személy különb marad annál, amit csinált, legalábbis amíg alkotóereje forrása ki nem apad; hiszen ez a forrás valóban abból fakad, hogy ő kicsoda, és

ugyanúgy kívül esik az épp fennálló alkotói folyamaton, mint ahogy az is hidegen hagyja, hogy mi az, amit elérhet vele. Az, hogy a zseni kelepécéje igenis valóságos, kellőképpen nyilvánvalóvá válik a *literati* esetében, ahol ténylegesen megfordult a sorrend az ember és a terméke között; itt az a roppant égbekiáltó, hogy nekik a legrosszabb termékük is minden bizonnyal jobb, mint ők maguk, s ez mellesleg még a hamis szellemi

felsőbbrendűségénél is nagyobb mértékben vonja maga után a közkeletű gyűlöletet. Az „értelmiségit” az féjelzi, hogy őt messziről elkerüli az a „borzalmas megaláztatás”, amelyben a valódi művész vagy író dolgozik, mikor „éreznie kell... hogy művének fia ő lett”, és arra ítéltetett, hogy „ebben a tükörben... korlátaival együtt látja... meg magát”.³¹

FORDÍTOTTA PÁLYI MÁRK

JEGYZETEK

1. A *daimōn* és az *eudaimonia* ilyen értelmezéséhez lásd Szophoklész *Oedipus királyát* (1186 sk.), különösen az alábbi sorokat: *Tisz gar, tisz anēr pleon / tisz eudaimoniasz pherei / ē toszouton hoszon dokein / kai doxant' apoklinai* („Kinek lehet itt nagyobb / boldogsága a földön, mint / amit adhat a látszat, mely / látszik, s látszva elenyészik?” Babits Mihály ford.) A kar ezzel az óhatatlan torzítással szembeszállva hozakodik elő saját tudásával: ők, a többiek látják a példát, az ő szemük előtt ott „lebeg” Ödipusz *daimōn*ja; a halandók nyomorúsága az, hogy mindenki vak a saját *daimōn*jára.
2. Arisztotelész: *Metafizika*, 1048b23 sk. Halasy-Nagy József ford.
3. Az a tény, hogy a görög „mindenki” szó (*hekasztosz*) a *hekaszból* („messzi távol”) ered, rámutathat, milyen mélyen gyökerezett ez az „individualizmus”.
4. Lásd pl. Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*, 1141b25. Nincs is sarkalatosabb
- különbség Görögország és Róma között, mint a területiséghez és a törvénykezéshez való hozzáállásuk. Rómában a városlapítás és a törvények lefektetése maradt a nagy és döntő jelentőségű cselekedet, ehhez kellett kötni valamennyi későbbi tettet és teljesítményt annak érdekében, hogy politikai érvényt és legitimitást szerezzen magának.
5. Lásd M. F. Schachermeyr: „La formation de la cité Grecque” (*Diogenes*, 1953/4.). A görögök szóhasználatát ő a babilonival veti össze, ahol „a babiloniak” fogalmát csak így lehetett kifejezni: Babilon város területének népe.
6. „a népgyűlési határozat, mint a végső mozzanat, cselekvés útján valósítható meg. S éppen ezért csak ezekről az emberekről szokták mondani, hogy »politikával foglalkoznak«, mert csupán az ő cselekvésük olyan természetű, mint a kézműveseké.” (*Nikomakhoszi etika*, 1141b29. Szabó Miklós ford.)

7. Uo. 1168a13 sk.
8. Uo. 1140.
9. *Logôn kai pragmatôn koinōneîn*, ahogyan Arisztotelész egy helyütt leszögezte (uo. 1126b12. Szabó Miklós ford.).
10. Thuküdidész: *Periklész beszéde a háború első évében elesett athéniak temetésén*, II/41.
11. Szilágyi János György fordítása.
12. Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*, 7.77.4. Muraközy Gyula ford.
13. Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*, 1172b36 sk. (Szabó Miklós magyar fordítása másik értelmezői hagyományt követ: „ami tehát mindenkinek jó... az nem lehet más, mint maga a jó”. – A ford.)
14. Hérakleitosz kijelentése, hogy „[a]z ébren lévőknek egy és közös a világuk, az alvóknak mindegyike pedig külön világba lép” (Hamvas Béla ford.), alapvetően ugyanazt jelenti, mint Arisztotelész fenti megjegyzése.
15. Montesquieu szavaival, aki figyelmen kívül hagyja a zsarnokság és az önkényuralom különbségét: „Az önkényuralom vezérelve szüntelenül romlik, mert már természeténél fogva is romlott. Az egyéb kormányzatok azért pusztulnak el, mert különös események sértik meg alapelveiket, ezt viszont a saját belső hibája rontja meg, amennyiben esetleges külső okok nem akadályozzák meg elveinek megromlását.” (*A törvények szelleméről*, VIII. könyv, x. fejelet. Sebestyén Pál ford.)
16. Ebből a mellékes megjegyzésből sejteni lehet, mekkora mértékben ösztönözték Nietzsche a hatalom akarásának dicsőítésére a modern értelmiségi efféle tapasztalatai: „mert az emberekkel, nem pedig a természettel szembeni tehetetlenség érzése keseríti meg leginkább a létezését”. (*A hatalom akarása*, 55. Romhányi Török Gábor ford.)
17. Károli Gáspár fordítása.
18. A gyászbeszéd főt említett bekezdésében (lásd az előző fejezet 10. lábjegyzetét) Periklész határozottan szembeállítja a *polisz* *dünamiszát* a költők szaktudásával.
19. Arisztotelész *Poétikájában* azért tartja ezt a nagyságot (*megethosz*) a drámai cselekmény előfeltételének, mert a dráma a cselekvés utánpótlása, a cselekvést pedig a nagysága, a köznapitól való elkülönülése alapján ítéljük meg. (1450b25). Ugyanez igaz egyébként a szépre is, amely a nagyságban és a *taxisz*ban, az egyes részek összekapcsolódásában áll (1450b34 sk.).
20. Szilágyi János György fordítása.
21. Lásd a 1157. Démokritosz-részletet Hermann Diels *Die Fragmente der Vorsokratiker* című könyvében.
22. Az *energeia* fogalmához lásd *Nikomakhoszi etika* 1094a1–5; *A természet* 201b31; *Lélektudományi írások* 417a16, 431a6. Leggyakrabban használt példái a látás és a fuvolás.
23. Ebből a szempontból elhanyagolható, hogy Arisztotelész a lehető legmagasabbrendű „jelenlétet” nem a cselekvésben és a beszédben, hanem a kontemplációban és a gondolkodásban, a *theōriában* és a *nouszban* látta.
24. A két arisztotelészi fogalom, az *energeia* és az *entelekheia* szorosan kapcsolódik egymáshoz (*energeia... szüntelenei prosz tēn entelekheian*): a szín-

- tiszta jelenlét (az *energeia*) semmit sem eredményez és hoz létre saját magán kívül, a szintiszta valóságnak (az *entelekheianak*) pedig nincsen önmagán kívül álló célja (lásd *Metafizika* 1050a22–35).
25. *Nikomakhoszi etika* 1097b22.
26. *A nemzetek gazdagsága*, II. könyv. 3. fej. Bilek Rudolf ford.
27. Az „erény” görög fogalmának ez határozott része, noha a rómainak alig: ahol *aretē* van, nincs feledés (vö. Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*, 1100b12–17).
28. Arendt itt az utóbbi fogalmakkal John Locke meghatározására utal, magyar megfelelőjénél Endreffy Zoltán fordítását vettük alapul. (A fordító megjegyzése.)
29. Bilek Rudolf ford.
30. Isak Dinesen *Álmodók* című nagyszerű novelláját veszem itt igénybe, a *Hét fantasztikus történet* című kötetből (Polar, Bp., 2007), különösen 365. sk. (Kertész Judit ford.)
31. Az idézeteket tartalmazó Paul Valéry-aforizma teljes szövege a következő: „A megalkotott alkotó. Az alkotó, létrehozva művét, olyan lénynek látja azt a végén, akit nem akart, akit nem ő talált ki, de akit ő hordott ki, és éreznie kell azt a borzalmas megálatztatást, hogy művének fia ő lett, visszautasíthatatlan jegyekkel lett felruházva, hasonlóságokkal, hóbortokkal és korlátokkal, éreznie kell azt, hogy tükör lett, és ebben a tükörben az a legrosszabb, hogy korlátaival együtt látja benne meg magát.” (*Tel quel*, 11/149. Vitéz Ferenc ford.)

© Fortepan, Vova

Ajtó a filozófiának

A filozófia erotikus vágy a bölcseségre, a tudásra – mondatja Platón a Lakomában Szókratészével. Kicsoda Erósz? Kik mitopoetikus szülei? Szókratész ráhagyja Diotimára a választ, a papnőre, aki őt bevezette a filozófiába: Porosz és Penia. Porosz: átmenet, nyílás, út és Penia: szegénység, hiány.

Az istenek ünnepet ülnek, meséli Aphrodité születését Diotima. A szegény Penia koldul az ajtóban. Nem jut be. Valószínűleg eszébe sem jut, hogy társulhatna a hallhatatlanok köréhez. De morzsákat az asztalukról, egy csepp nektárt mégis szeretne kapni. Ekkor kijön Pórosz, részegen és ledől aludni az előkertben. Penia melléfekszik és megfoganja Erósz. Benne fokozódik Penia vágya, hogy átlépje az istenek küszöbét. Pórosz gyermekeként Erósznak sikerül átjutni. De hajléktalan (*aiokosz*) marad. Nem lesz állandó helye az istenek körében; egy daimon, közvetítő a birtokkal nem rendelkező és bir-

toklás, a nemtudás és tudás, a szerelem, a jó iránti vágyakozás után.

Erósz megtalálja az átmenetet, de nem csinál belőle szilárd utat, nem teszi módszerré. Amit létrehoz, újra és újra kisiklik, el is távolodik (elűszik, *hypekrhei*, Lakoma 203a). A tudásnak nincs birtokában; csak a vágyódás és az elérés pillanatnyi aktualitásában van. A hiány és az út, Pórosz és Apória (úttalanság) erotikus feszültségében történik Platón szerint a filozofálás, tudatlanság és tudás között. Az egyik a másikban, tudatlanság még a tudásban, mivel hajlik önmaga túlértékelésére, és tudás már a tudatlanságban, különben nem volna képes tudás után kutatni.

Penia az ajtónál koldul. Még nem tudja, hogy legszívesebben bebocsátást nyerne és helyet foglalna az istenek körében. A szunnyadó vágy csak Erószban ébred fel. De Penia teszi meg az első lépést, visszamegy, követi Póroszt az előkertbe. Pórosznak ki

kell jönnie és Peniához kell mennie, hogy Erósz közbeléphessen.

A szegénység találkozik az úttal, nem a gazdagsággal. Az ajtók rendszerint nem szimmetrikusak. Amennyiben be- és kifelé egyaránt átmenetet nyitnak, többnyire csak egy irányba nyílnak. Aki kinn áll egy zárt ajtó előtt és nincs kulcsa, annak el kell érnie, hogy belülről kinyissák, hacsak nem akar erőszakot alkalmazni.

Ezzel a nehézséggel, a kívülről való bejutással van minden megismerésnek dolga. Ha az ember valahogy belültre került, minden világosnak és egyszerűnek tűnik. De hogy jutottam át az ajtón? Szerencsém volt. A portás összetévesztett valakivel. Rá tudtam beszélni, hogy engedjen be. Beengedett valakit, és gyorsan benyomultam. Vagy tanácstalanul álltam az ajtó előtt, amikor jött valaki kulccsal, és bevitt. Az ajtó, ami zárt, szabályozott bejárat, műfogást, ügyességet, rábeszélőképességet, csábítást, alakoskodást, fortélyt, elméséget és egy adag szerencsét kívánt.

Odabent oly gyorsan nem vevődik észre, hogy be van zárva az ember. Ugyanis belülről nyílnak az ajtók kifelé. Ám a kinn a bennhez tartozik. A kinn egy kifelé fordított benn. Ezért a belső világ határai, a tudás határai is gyorsan láthatatlanná válnak. A féltudásnak ettől a fogásától óv meg a platonikus Erósz. A megoldások, amiket talál, újra el-

tűnnek előle. Események, átmenetek az ajtóküszöbön be- és kifelé. Ennek ára a hajléktalanság (Lakoma 203d). Sehol sem válik kényelmessé.

Amikor a filozófia dogmatikussá válik, a küszöbököt zsilipekké építi át. A megoldás útja már nem siklik ki. Dogmaként lesz biztosítva. „A filozófia kiindulópontja (*arché*) – olvasható Epiktétosznál –, legalábbis azok számára, akik úgy foglalkoznak vele, ahogy kell, és az ajtón keresztül lépnek be a házba, az a felismerés, az az érzés (*szünnaiszthezisz*) hogy gyöngék és tehetetlenek az életben nélkülözhetetlen dolgokkal kapcsolatban (*Beszélgetések* 2,11,1).

A filozofálás a lelket erődítménynyé, fellegvárrá építi ki. A filozofálóknak meg kell tanulnia helyesbíteni a képzeletét, véleményeit és a belőlük fellobbanó szenvedélyeket. A képzelet túlzásai és az általa mozgatott szenvedélyek nélkül e világ szenvedéseit jól el lehet viselni. Ha mégis elhatalmasodnának: „Nyitva az ajtó” – tanítja Epiktétosz. „Ember, menj ki az ajtón, és ne vádaskodj!” (*Beszélgetések* 3,8,6). A legfőbb isten az ember számára végszükség esetére nyitva hagyta az ajtót a sztoikus öngyilkosságra. Már annak tudása, hogy létezik ilyen vészkijárat, könnyebbé teszi az életet.

Platón és Epiktétosz egyetért abban, hogy a filozófia egyik kulcsa az

ajtóhoz a hiány, a szükségesre való képtelenség érzete. Platón számára a hiányt, az apóriát minden megismerésben meg kell újítani, Epiktétosz számára filozófiai atlétikában kell meghaladni. Filozófiailag szükségesnek azt a képességet tartja, amivel megkülönböztethető az, ami a hatalmában áll, attól, ami nem, valamint az e szerint való cselekvést. A platonai Erósz átjut a zárt bejáraton, a sztoikus belépett egy tanházba, a tökéletesség zsilipjébe.

Az ajtók, amelyekről Platón és Epiktétosz beszélnek, a filozófia centrumába vezetnek: az egyes ember autonómiája, ami a filozófiai öngyilkosságban tetőzik, és a filozófia felemelkedése teóriává, ontológiává és kozmológiává. Hogyan vehet részt egy halandó a halhatatlanok lakomáján? Hogyan érhet fel a hiánylány ember a theoriához, vehet részt az isteni fenséges szemlélésben, ami az istenek ünnepi gyűlésében válik láthatóvá?

A filozófiatörténet folyamán elillan a theoria révülete, extázisa és eufóriája. Pórosz már nem részegen megy Pénia elé. Parmenidészért még lovasfogat jött és csikorgó küllőkkel emelte az égbe. A Napleányok, akik a kocsit húzó fehér kancákat hajtják, „lány szavakkal”¹ rábeszélük, körbehízelgik Diké istennőt, hogy megnyissa a kaput. A keletkezés és elmúlás, nappal és éjszaka kiegyenlítésének istennője nyitja és zárja az ég

kapuját. Odafenn Parmenidész olyan félhomályos belátásokra tesz szert az igazságban, mint ezek: „Mert ugyanaz a gondolkodás és a létezés”.² És: „van (...) mivel nem-született, romolhatatlan”. Parmenidész előhangjának utolsó szava *peronta*, aminek eredete a *peiro* = áthatolni. Ebből képződik a pórosz = út és a latinban *porto*, *porta*, *portus*. Az igazság (*alétheia*) mindent mint éter, mint fény jár át.

Szókratész a filozófiát lehozza az égből a városba – írja Hegel –, az utcák és zsákutcák közé. Így egyszer Szókratészt a kikötőből (*portusz*) jövet, ahol ünnep volt, egy barátja leszólítja és a házába vezeti. A ház urával Szókratész udvarias beszélgetésbe kezd. A jómódú üzletember dicséri a gazdagságot, legalábbis a tisztességesekét. Mert ez lehetővé teszi, hogy visszadjuk azt, amit kaptunk: *diké* az üzleti életben. Igazságos-e az, hogy „igazat mondani, és visszaadni, amit másoktól kaptunk?”³ (*Állam* 331 d) – teszi fel összefoglaló kérdését Szókratész. Vajon ez a Parmenidész által gondolt *alétheia* és *diké* konkrét megvalósulása a város hétköznapjaiban? A meghatározási kísérlet hiányosnak bizonyul. Szókratész ebből arra a következtetésre jut, hogy az igazságosság megvalósításához egy teljesen új várost kell tervezni. Ez körülményesnek és fáradságosnak bizonyul.

Arisztotelésznek gyakorlatiasabb megoldása van. A teoretikus filozófia azt szemléli, ami mindig és múlhatatlanul szép és jó, a gyakorlati filozófia azt, ami változandó és szokásosan szép és jó. Az etika (eredete: *ethosz* = szokás) a helyes magatartást vizsgálja, amit már gyakorolnak, a jó erkölcsöket. Ezek mindig vagy még mindig megvannak, de könnyű átsiklani felettük. Aminek lennie kell, semmi se volna, ha nem lenne már jelen. Megszokást (*Gewohnheit*) gondol Heidegger, amikor lakozásról (*Wohnen*) beszél. Előbb lakoznia kell az embernek, hogy egyáltalán építeni tudjon. A lakozás Heidegger számára a halandók és halhatatlanok, ég és föld „négyezetének egyszerűségében” (*Einfalt des Gevierts*) való tartózkodást jelenti.⁴ Itt van Parmenidész mennyei utazása és Pórosz és Pénia találkozása az ajtóban, ahogy tulajdonképpen minden keresztény templom is.

A „Híd és ajtó” című 1909-es esszéjében Georg Simmel sima, világháborúktól nem borzolta nyelven, Heideggertől nem nagyon eltérően az embert mint határlényt írta le a behatárolt és a határtalan közti küszöbön.⁵ Az ember a határtalan küszöbén áll, minden behatároltság kezdeténél és eredeténél, ahogy Anaximandrosz mondja.⁶ Vágyik a küszöb átlépésére, koldul az ajtónál? Erről Simmel nem nyilatkozik.

Az ajtó, a megismeréshez hasonlóan, megnyit és bezár egy teret. Am

másként mint az ajtó, a megismerés azáltal tud megnyitni egy teret, hogy behatárolja. A tudás világos behatároltsággal tágítja a rálátást a nagy nemtudásra és létrehozza a teória csodálatát, a világgal szemben érzett képtelenség fenséges érzését. Valójában csak az a megismerés, ami felfrissíti a nemtudást.

Az ajtók megnyitnak egy behatárolt teret a messzeség felé. A kívülálló számára lehetővé teszik a belsőbe jutást. Szűkületek, amelyek révén falakon, kerítésekén lehet átjutni. Mindennemű élet egy civilizált és mesterséges világban kapukba és ajtókba ütközik. Az ajtó nem valamiféle építészeti metaforája a filozófiának, hanem minden ember hétköznapijának eleven tapasztalata. Az ajtóban történetek esnek meg: megérkezés, köszöntés és távozás, öröm és fájdalom. Az ajtóban mutatkoznak meg a jó erkölcsök: előzékenység, figyelmesség, de a tapintatlanság is: az ajtó becsapása valaki előtt; a nagyvonalúság: nyitva hagyni; a kegyetlenség: zárva tartani; a bátorság: kéretlenül kinyitni, avagy a habozás: várni vagy menni; a kopogtatás különböző módjai. A filozófiában sincs másként mint a hétköznapi életben: megállás, viselkedés az az ajtóknál, találkozások az ajtóban.

Ajtók nehezen csukódnak és könnyen nyílnak ki. Némelyik ablakkal is el van látva. Kíváncsian nézünk ki az ajtón. Az ajtó előtt aggoda-

lommal és várakozással állunk, hogy behívnak vagy hűvösen elküldenek, avagy röviddel a kimenetel előtt – a kilincs már a kezünkben – még visszahívnak. Az ajtó mögött biztonságban, otthon érzi magát az ember, de elveszetteknek és elhagyottnak is. A vendégeket az ajtóig kísérik, pár szóval még elhalasztják a búcsúzást, aztán továbbsegítik a vendégeket a küszöbön.

Csak határok között lehet megismerni, tudni, rendet tartani és szabadnak lenni. Ahhoz, hogy a határok elviselhetőek legyenek, nyitottnak kell lenniük, kilátásokkal és átjárási lehetőségekkel, kapukkal, ajtókkal kell rendelkezniük. Az ajtó eleven képként határokat, falakat, kerítéseket szuggerál. Ezek tereket határolnak be, elzárják a hozzáférést, de vannak arra kialakított helyek, ahol nyithatóak. Itt lehet ki- és bemeni. Az ajtóban elengedhetetlen a műfogás és a segítség: egy kulcs, egy kód, egy csengő, egy portás, egy behízelgő szó, szerencse, egy jó ötlet. Az ajtó tudottá teszi mozgásszabadságom korlátozottságom. Egyetértek vele? Pénia vagyok, aki koldulva kint tart az ajtó előtt, lemond a transzcendenciáról és a metafizikáról, vagy Erősszal zsilipelek át az ajtón? De lehet, hogy az átjutás pusztán csak éhségfantázia, félálom, vágygondolat.

Még mindig ajtóról, házról és városról beszélünk, és már régóta sűrűn lakott területeken, agglome-

rációkban lakunk. A *glomus*, közeli rokona a *globus*, egy ragadós rög, göröngy, egy gomolyag, amitől alig lehet szabadulni. Az agglomeráció nemcsak a várost és a vidéket csirízezi össze, hanem a politikát és a gazdaságot, a privátot és a nyilvánosat, a sajátot és az idegent, a provinciálisit és az internacionálisit, szabadságot és szolgaságot, kritikát és affirmációt, hangulatokat és döntéseket, megtévesztéseket és felismeréseket. Megújítja a világos megkülönböztetések gyengeségének, képtelenségének filozófiai tudatát.

A filozófia mint uralom különösebben sosem vált be; sem a tudományok között, sem pedig a politikában. A filozófiának más tudományok, az irodalom, mitológia vagy vallás felé sincsenek világos határai. Az egyetemi filozófia csak a filozófia akademiázható részeit igazgatja. Ám a filozófia megengedheti magának a gyengeség erejét. A gyengeség érzése világos határt von. A filozófia a tudók ajtajánál koldul. Kell egy ajtónak lennie ott, ahol azok járnak ki-be, akik tudni vélnek. Olykor megnyílik itt egy átjáró, de mindig csak átmenetileg. Az előkertben az ittas teória párosul a józan székszissel, a lelkes szemlélet a megfigyeléssel.

Az ajtóban a filozófia magára talál, a tartózkodó székszis a kitántorgó teóriára. Itt talál rá a maga művé-

szetének minimumára, a csábításra, amivel ki tudja nyitni az ajtót, és a másik oldalon az erő érvényesítésére, hogy az átjáró zárva maradjon. Az ajtók nyitása és zárása olyan kardinális (*cardo* = ajtópánt) erényeket kíván, mint figyelmesség, bátorság, kitartás, diszkréció – a jó szokásokat. És végül az ajtókeret: a kilátás és belátás elkerülhetetlen korlátozása.

Ahogy Szókratész története be-

vezetődéséről a filozófiába Diotima révén hosszadalmassá válik, láрма támad az ajtóban. Beengedik a részeg, dionüszoszi öltözetű Alkibiadeszt, aki rögtön a vendéglátó mellé ül. Csak ekkor veszi észre riadtan, hogy másik oldalán a józanul maradt Szókratész fekszik: Pórosz és Pénia komikusan felcserélve.

FORDÍTOTTA TILLMANN J. A.

JEGYZETEK

1. Parmenidész: *Törredékek*, ford. Steiger Kornél, Gondolat, Budapest, 1985. 8. (DK 288, 16)
2. Uo. 9. (DK 28 B 8)
3. Platón: *Állam*, ford. Steiger Kornél, Atlantisz, Budapest, 2014. 58.
4. Martin Heidegger: *Építés / Lakozás / Gondolkodás, UTÓIRAT* (a Magyar Építőművészet melléklete) 2003/1.
5. Georg Simmel, *Brücke und Tür*. Stuttgart, Koehler, 1957.
6. Kirk, G. S. – Raven, J. E. – Schofield, M.: *A preszókratikus filozófusok*, ford. Cziszter Kálmán, Steiger Kornél, Atlantisz, Budapest, 1998. 165.

„MINDEN MÚLT A MÚLTUNK”

Ez a 7 éves Fortepan Online Fotóarchívum jelmondata

Lapzártakor 89 903 fénykép

Ingyenes, de előállítása nincs ingyen!

Támogatni a Fortepan honlapján levő *Donate* gomb segítségével, vagy a Summa Artium Fortepan számláján keresztül lehetséges:

16200010-10045820 (Magnet Bank)

www.fortepan.hu

Minden támogatást köszön a Fortepan!

VIDÍTÓ KEDVEZMÉNYEK!

Ne búsuljon tovább!

A Magyar Narancs-olvasókártyával akár több ezer forintot is spórolhat kedvenc helyein.

Rendelje meg most **11 288 forint kedvezménnyel*** mindössze 19 860 forintért a Magyar Narancsot, és legyen Ön a legtöbb helyen **20 százalék kedvezményre** jogosító „Olvasókártya”!

Már csak ezért is érdemes egy évre előfizetni!

*Az áruspéldányhoz képest.

Az előfizetés lejártáig 20% kedvezményt nyújt:

Bethlen Téri Színház • Cirko-Gejzír • Fonó
Budai Zeneház • Írók Boltja • Jurányi
Produkciós Közösségi Inkubátorház • Katona
József Színház és Kamra • Ludwig Múzeum
• Nemzeti Táncszínház • Örkény Színház •
Petőfi Irodalmi Múzeum • Székény Színház •
Trafó • Zsolnay Örökségkezelő (Pécs)

10% kedvezményt nyújt:

Tranzit Art Café

7% kedvezményt nyújt:

Líra Könyvesboltok

magyarnarancs.hu/elofizetes

MAGYAR NARANCs

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.
Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:

1089 Budapest,
Rezső tér 15.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
6300 Ft, fél évre **10 800 Ft**,
egy évre pedig **19 860 Ft**

ÉLET ÉS
IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

